

TANÜGYI MELLÉKLET

A „DEBRECZENI PROTESTÁNS LAP“-HOZ.

Első évfolyam.

8. szám.

1884. Deczember 25.

Megjelenik minden hó 5-kén másfél iven.

A ref. egyetemes konvent felirata.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter ur!

Az 1848. 20. t. cz. az e hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve kimondta határozottan, különbség nélkül, az őket megillető tökéletes egyenlőség és viszonyosság nagy elvét.

Ezen elv jogerejét későbbi törvényhozásunk soha kétségbe nem vonta, s hatályon kívül nem tette; sőt az által, hogy egyes intézkedéseiben annak kifejezést adott, s azt a gyakorlati alkalmazás céljához közelebb hozta, nem csak teljes épségében fentartotta, hanem szilárdabbá is tette.

Igaz, hogy ezen elv egyházi és iskolai helyzetünkre s állapotunkra nézve megfelelő megoldást az idő folyamában még mindeddig nem nyerhetett: de a jövő iránt megnyugvásukra szolgált és szolgál, hogy az 1868. 53. t. cikk is, mely a törvényesen bevett vallásfelekezetek viszonyosságáról szól, a törvényhozás által ezen nagyfontosságú kijelentéssel lett bevezetve:

„Addig, míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága a törvény útján általánosan szabályoztatnék, az 1848. 20. t. cz. alapján a keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságát illetőleg rendeltetik,“

s így alkotmányos életünk jelen új korszakában is törvényhozásunk teljesen magáévá tette azon nagy feladat megoldását, mely az említett 1848. 20. t. cikkben kijelölve lett.

És csakugyan egyes törvénycikkeiben lehetetlen föl nem ismernünk törvényhozásunknak arra irányzott következetes törekvését, hogy a vallásfelekezetek jogegyenlőségére vonatkozólag kimondott nagy elv valósulást nyerhessen, s lehetőleg elenyésztesse azon szembeszökő különbség, mely az e hazában törvényesen bevett vallásfelekezetek között, egyházi és iskolai állapotuk tekintetében, az államtól nyert előnyökre nézve létezett, és még ma is legnagyobb részben létezik.

De épen ez a nem egyenlő mérték, az anyagi erőnek is innen származó egyenlőtlenlése hozta a legújabb időben, a középiskolai országos törvény létrejöttével, egyházunkat iskoláira nézve ugy egyéb vallásfelekezetek, mint az állam irányában a legnehezebb, mondhatni válságos helyzetbe.

Nagyméltóságú miniszter ur! önerónkkal fenntartott középiskoláink — mint közönségesen elismerve van, — eddigelé kezdettől fogva az e hazában létező hasonló intézetek sorában teljes önérzettel foglalhattak helyet; a versenyt

minden irányban kiállhatták; s a kor színvonalán állva, e hazában, több mint három század óta, a nemzeti kultúra emelésére folyvást jelentékeny s nem kevésbé hasznos szolgálatot teljesítének, mint a más vallásfelekezetek tanintézetei. Most azonban, midőn a középiskolai törvény meghozatalával, intézeteink újabb szervezésének nehéz feladata áll előttünk, éreznünk kell, hogy más kedvezőbb anyagi helyzetű egyházakkal szemben, legjobb igyekezetünk s erő-kifejtésünk mellett is, a versenytéren tetemes hátrányban vagyunk; s bár egyházunknak önerejéből teremtett iskolai alapja nagy értéket képvisel s teljesen elegendő középiskoláinknak eddigi szervezetökben való fentartására; de nem elegendő arra, hogy azok a középiskolai törvény kivánalmainak berendeztethessenek; — és így hogy azon anyagi erő alapján, középiskoláink ez időszerint olyan szervezetet nyerhessenek, mely mellett azok a jelenkor igényeihez képest, az állam irányában, a nemzeti kultúra emelése körül, magas feladatuknak épen ugy megfelelhessenek, mint a hogy ezt eddigelé a multban mindenkor kiváló sikerrel teljesítették.

Összesen 28 középiskolánk között csupán hat intézet képes eddig létező saját alapjának jövedelméből az újabb berendezés költségeit fedezni; — a többi 22 ezt tenni nem képes, és nincs sem oly egyházi, sem oly tanulmányi közalapunk, melyből ezen intézeteinknek, válságos helyzetökben, megfelelő segélyforrásokat nyithatnánk.

Legtöbb intézetünkben a megfelelő szervezkedés tekintetéből, felmerül

- 1) a tanárok létszáma szaporításának,
- 2) majd minden intézetünkben a tanári fizetés javításának, továbbá
- 3) némely középiskoláinkban a párhuzamos osztályok felállításának s végül
- 4) több helytt újabb építkezéseknek s egyéb dologi beruházásoknak a szüksége.

És mint az egyes intézeteink részéről beszolgáltatott adatok és jelentések mutatják, tájékoztatásul egyelőre annyit jelezhetünk, hogy azon 22 középiskoláinknak újabb szervezésére, melyek azt jelenleg birt alapjaiknak jövedelmeiből keresztül vinni nem képesek, évenként 100,000 forintnyi kiadás mutatkozik fedezet nélkül, és a szükséges beruházásokra is egyszermindenkorra, ugyanannyi összeg kívántatnék.

Ez a fedezetlen szükséglet ugyan a meglévő középiskolai alapok jövedelmének tán egynegyedrészt sem teszi ki, — és számítunk a fenntartó testületek további áldozatkészségére is; — mert valahányszor egyház és iskola újabb

áldozatot kívánt, egyházunk hiveinek példás buzgósága még sohasem tagadta meg önmagát; és nem is tudunk képzelnéni egyházunk életében oly időt és viszonyokat, hogy az az önszegély forrásait, a melyekből intézeteit, több mint három századon keresztül eltette, fenntartotta és virágoztatta, valaha kebelében végkép kiszáradni engedje: azonban a tényleges állapotokat figyelmen kívül nem hagyhatjuk; s tekintve, hogy egyházunk anyagi ereje népiskoláinak, ugy szintén tanító-képző intézeteinek s egyéb felsőbb iskoláinak fenntartása által már most nagy mértékben van igénybe véve, s minden tulterheltetés csak kártékony visszahatásokat szülne: nem kecsegtethetjük magunkat azon reménnyel, hogy egyházunk, áldozatkészségének bármily megfeszítése mellett ez idő szerint képes legyen, középiskoláinak szervezésére, a mutatkozó fedezet-hiányt önerejéből előteremteni.

Azonban iskoláinknak ezen válságos helyzetében — úgy vagyunk meggyőződve — nem alaptalanul és nem a siker reménye nélkül függeszthetjük tekintetünket az állam felé, mely kétségtelenül tiszta tudatával bír annak, hogy a mi iskoláink is az ő nagy céljainak előmozdítására szolgálnak, következésképp, hogy midőn azokat segítyezi, akkor tulajdonképpen önmagának is áldozik; és hogy saját érdekéből is nem engedheti azon intézeteknek, melyek ugyis a lét-fenntartás alapjának nagyobb részével már bírnak — elpusztulását akkor, a midőn azoknak megmentése ránézve aránylag csekély áldozatba kerül; míg ellenben azoknak teljes megszüntével a nemzeti kultúra további fejlődésében súlyos convulsiók állhatnának elő, s tán egyidőre alig lenne képes az állam, azoknak elpusztult helyén újabb tanintézeteket megfelelő számban önerejével létesíteni.

Nagyméltóságú miniszter ur! ily helyzetben és körülmények között, indittatva érezzük magunkat tiszteletteljesen egész bizalommal nagyméltóságodhoz fordulni. Méltóztassék ismert buzgósága, méltányossága és az országos tanügy fejlesztése körül kezdettől fogva tanusított hathatós munkásságánál fogva megfelelő módot és eszközöket nyújtani veszélylyel fenyegetett intézeteinknek megmentésére, s így lehetővé tenni azoknak oly mérvű szervezését, hogy a nemzeti kultúra nagy célját továbbra is sikerrel szolgálhassák.

Távol van tőlünk a szándék, hogy a törvények keretén kívül eső s jogi alappal egyáltalán nem bíró kedvezményeket kérjünk; mert csak azon helyzetet és intézkedést tartjuk biztosnak s alkotmányos szempontból igazolhatóknak, mely mindenkor a törvény és jog alapjára támaszkodik: de egyszersmind azon meggyőződésben vagyunk, hogy iskoláink segítyezésére nézve előterjesztendő kívánalmaink a fennálló törvények korlátai között teljesíthetők is; — és ha ezen felfogásunkban nem csalódunk, reményünk is van, hogy nagyméltóságod, a közügy érdekéből, kívánalmainkat figyelmen kívül hagyni nem fogja.

És mielőtt ezen kívánalmakat néhány pontba foglalva tiszteletteljesen előterjesztenők: azoknak általános jellemzésére ki kell emelnünk, hogy ránk nézve a segítynyújtásnak és elfogadásnak általában az a módja lehet a legmegnyugtatóbb, mely egyházi és iskolai autonomiáinknak, mint egyházi kormányzatunknak rendszerével és szellemével minél inkább összeegyeztethető. Ehezképest a nyerendő

iskolai segítyre nézve kívánalmaink a következőkben határozódnak:

1. Az egyes iskoláink szervezkedési szükségleteinek fedezésére szolgáló, és egyenkénti részletes elbírálás útján majdan megállapítandó államsegély, egy összegben, mint általában szolgáltatassék ki az érdekelt intézetek javára, egyetemes konventünknek, mint hazai ev. ref. egyházunk és iskoláink főhatóságának kezeibe. Ez a módozat, míg egyfelől kormányzatunk egységes szerkezetének s irányának teljesebben megfelel, mint a kormánynak az államsegély ügyében közvetlenül esetről esetre az egyes intézetekkel való érintkezése: addig másfelől nagyméltóságodra nézve is az intézkedést és eljárást, nézetünk szerint, felette megkönnyíti, egyszerűsíti, sőt az intézkedés sikerének is nagyobb biztosítására szolgál, a mennyiben így az állami főfelügyelet mellett a konvent felügyelése is közvetlenebbé tétetik arra nézve, hogy vajjon az államsegélyben részesülő kebelbeli intézetek a segítyezés céljának minden tekintetben eleget tesznek-e? Mihelyt nagyméltóságod ezen módozatot, mint reméljük, elfogadni s arról minket értesíteni méltóztatik: azonnal intézkedni fogunk az iránt, hogy az államsegélyt igénylő egyes intézetek részéről a legpontosabb adatokkal szolgálhassunk, s részletesen kimutathassuk azoknak rendelkezési alapját, fennforgó szükségleteit, és hogy a nyerendő államsegély micsoda hiány fedezésére fordíthatnák. Az elbírálásnál, tisztünk szerint, mi a teljes szigor mértékével fogunk eljárni, szemünk előtt tartva a lehető takarékoság követelményeit, hogy az ily segítyezéseknél is az állam ereje, mely sajátképpen mindnyájunkké, minél inkább kiméltessék, s mellőztessenek minden oly kiadások, melyek a szervezés munkájának megfelelő keresztül vitelénél, a tanügy érdekéből, nem épen okvetetlenül megkívánandók. S ilyen eljárás mellett, tekintve, hogy intézeteink között egyetlen egy sincs olyan, mely a szervezkedés mellett is, a fenntartási költségeknek felénél nagyobb részét önerejéből fedezni képes nem volna, azt hisszük, hogy az igénybe vendő államsegély is a legmérsékeltebb összegben lenne megállapítható, — a mi pedig az államgazdászati szempontjából is, nézetünk szerint, figyelmet érdemlő tekintet. Egyszersmind megemlítjük, mint azt önmagától is értetendőnek véljük, hogy a segítyezésnek ezen módozata mellett is, az államsegélynek miként lett felhasználásáról, az évenkénti számadás, az érdekelt intézetek részéről, általunk mindenkor pontosan fölterjesztetnék.

2. Intézeteinket tanulmányi rendszer tekintetében is mindenkor óhajtottuk a fennálló törvényeknek megfelelő módon, a kor színvonalán tartani, és jövőre is óhajtjuk; sőt intézeteinktől ezt egyenesen szigoruan meg is kívánjuk. Bizonyossága ennek legközelebb az a tanterv és rendtartási szabályzat is, melyet a középiskolai országos törvény keletkezése után konventünk a maga iskoláira nézve megállapítván, a magas kormányhoz annak idejében fölterjesztett, és a mely minden kifogás nélkül annak helybenhagyásával is is találkozott; miután ezen mi általunk alkotott tanterv és a miniszteri tanterv között, — mind a kettő a nevelés és oktatás ugyanazon elveinek s a tudományos fejlődés ugyanazon igényeinek alapján épülvén fel, — semmiféle lényeges eltérés fenn nem forog. És ezen mi tantervünk, melyet autonom jogunknál fogva, egyszersmind a középiskolai törvény 8-dik §-ának második kikezdésére való tekintettel

megállapítottunk, már eddig is — a mennyiben az anyagi erő engedte — iskoláinkban alkalmazva van; s mennyivel inkább fog az teljes alkalmazást nyerni, ha intézeteink az államsegély hozzájárulásával a törvénynek megfelelőleg rendezhetik be magokat! Tekintve tehát, hogy a konventünk által megállapított s kormányi helybenhagyással is találkozott tanterv lényegében a miniszteri tantervvel teljesen megegyez; tekintve továbbá, hogy a tanterv és rendtartás minden közbejövő változtatás esetén a kormányhoz úgy is fölterjesztendő; és tekintve, hogy az államsegélyt igénybe nem vevő felekezeti intézetekre nézve is a közoktatási törvény idézett 8. §-ának második kikezdése szerint csak olyan tanrendszer és tanterv állapítható meg, mely a közoktatásügyi miniszter közvetlen rendelkezése alatt álló intézetek tantervének és tanrendszerének, mint minimumnak megfelelően áll; e pontnál kívánalmunk abban batározódik, hogy érintetlenül hagyassék segélyezendő iskoláinkra nézve is a fokozatos függés elvéből és az autonómiából egyenesen folyó azon kötelezettség, mely szerint azok is a konventünk által nem kifogásolt tanrendszerhez és tantervhez, mint a mely a miniszteri tantervvel és tanrendszerrel lényegében úgy is egyezik, tartoznak szorosán alkalmazkodni. Ennek a föltételnek érvényesülése nézetünk szerint lényegileg teljességgel nem különbözik a középiskolai törvény 47. §-ának b) pontja alatti föltételtől, formai tekintetben azonban autonómiai álláspontunknak megfelelőbb; mert így egyházunk, mint szellemi tényező, a közoktatás ügyének fejlesztése körül, a századok hosszú sorain gyakorolt s a nemzeti közművelődésre mindenkor emelő hatásúnak tapasztalt befolyását — a mihez szorosán ragaszkodni kívánunk is — fenntarthatja s érvényesítheti segélyezendő iskoláinkra nézve is, és ekként összes iskoláinkban tanulmányi rendszer tekintetében is a szükséges egységet létesítheti.

3. Végül, minthogy a tanároknak lehető egyjellegűsége és a tanítás s nevelés ügyének összhangzatos vezetése szempontjából kívánatos azoknak ugyanazon választó hatóság általi beállítására, nehogy állásuk eredetének különfélesége a tanári testületben annyira megkívántató egységes szellemnek hátrányára szolgáljon: a nyújtandó államsegély pedagogiai tekintetben is — nézetünk szerint — akkor volna legmegfelelőbb, ha az első sorban az intézetek dologi kiadására lenne fordítandó, hogy aztán így azon intézetek meglévő anyagi erejüket egyenesen a tanári állományok díjazására irányozhatnák. Ezen esetben mellőzhetővé válnék segélyezendő iskoláinkban, a közoktatási törvény 47. §-ának d) pontja alatt olvasható 2-dik kikezdés alkalmazásának szüksége s elháríthatnák az ugyanazon intézet tanáira nézve a nem csekély kellemetlenségekre s belső surlódásokra okot szolgáltatható kétféle jellegűség, mely szerint egyik választás, a másik kinevezés szerintinek tekintethetnek.

Elegendhetetlennek találjuk továbbá, hogy iskoláinkban a tanárok különbség nélkül teljesen ugyanazon egyházi és iskolai fegyelmi hatóság és törvények alatt álljanak; mert ellenkező intézkedés és eljárás mellett az iskolai fegyelem belső egysége s összhangzatos iránya veszélynek tétetné ki, a mi még a tanulók magaviseletére s elömenetelére nézve is sokképen káros kihatással lehetne. De különben is nekünk a Felső által szentesített egyházi törvényeink értelmében, teljes igazságszolgáltatást biztosító

szervezett fegyelmi bíróságaink vannak; s a törvény által megszabott birói eljárás keretébe be nem illeszthető, hogy ott, a hol a bírák törvényszerűleg ítéltek, mégis bármily esetben — és pedig a legfelsőbb fokon, — a kormány, tehát a közigazgatás, döntsön véglegesen. A tanárainkra vonatkozó fegyelmi szabályzatok is a konvent, mint egyházi főhatóság által megállapítottatván, a közoktatási törvény 38. §-a értelmében a kormányhoz fölterjesztettek s az által minden észrevétel nélkül tudomásul vétettek; s ide járul még, hogy elmozdítási esetekben az idézett törvény §-ának második kikezdése szerint, az illető felekezeti főhatóság által az ítélet indokaival együtt a vallás- és közoktatási miniszterhez haladéktalanul úgy is fölterjesztendő. Eszerint mindezeket egybevéve, mondhatjuk, hogy törvényeink s intézményeink teljes biztosítékot nyújtanak az iránt, hogy tanáraink fegyelmi esetei saját bíróságaink körében, a közigazgatás minden részvéte nélkül is, teljesen megfelelő, törvényes és igazságos elintézését nyernek. És innen magyarázhatjuk meg, hogy a közoktatási országos törvény egyetlen §-a sem állapít meg a segélyezett hitfelekezeti iskolák irányában külön fegyelmi eljárást és bíróságot; sőt ellenkezőleg az idézett 47. §. ugyanazon szakasz a) b) c) pontjainak meghatározása mellett, a tanintézet feletti összes igazgatási és rendelkezési, tehát a fegyelmi jogot is továbbra is a felekezeti hatóságnál hagyja meg.

Nagyméltóságú miniszter ur! Ime ezekben kívántuk középiskoláink szervezése és állami segélyezése tárgyában álláspontunkat körvonalozni, s nézeteinket, óhajainkat és kívánalmainkat előterjeszteni. Azt hisszük — mint fenntebb már ki is fejeztük — hogy azok a fennálló törvények keretében megadhatók és teljesíthetők; és így teljes bizodalomunk is van, hogy azokat nagyméltóságod beható figyelmére méltatni és kedvező megoldás felé juttatni kegyeskedik. A mit midőn — az ügynek úgy fontosságánál, mint sürgősségénél fogva — bizalomteljesen kérünk: vagyunk kiváló tiszteletünk nyilvánítása mellett

Budapesten, 1884. év november 23-án,

a magyarországi egyetemes ev. ref. egyház konventje, s annak elnökei:

Id. B. Vay Miklós,
Kún Bertalan.

Egy pár szó a debreczeni ref. főgymnasiumról.

Midőn a debreczeni ref. főgymnasium az 185^{3/4}. isk. évben az igazgatóval együtt 12 tanárral berendezve megnyílt, a gymnasiumi tárgyak a 12 tanár között, legalább a főtárgyakat illetőleg, teljesen kielégítőleg voltak felosztva. A tanított tárgyak. — bár egy-egy tanár kezében is különbözők s így a beosztás nincsen tisztán a szaktanításra fektetve, a mi melleleg megjegyezve középiskolában nem is egészen kívánatos — de egymással rokonok, vagy legalább nem ellentétesek, tehát a beosztás a szakcsoportosításon nyugvónak mondható. Egyetlen egy tanár van csak, a ki vallást, történetet és mathesist tanít egyszerre. A következő 185^{4/5}. és 5⁶. éveken a tanárkar a z első beosztás hiányain is igyekszik folyvást segíteni, úgy hogy az említett utolsó évi beosztás a szintén említett egy tanár tantárgyainak kivételével már ugyszólván kifogástalannak mondható. Az 185^{6/7}. évben azonban egyik tanár eltávozásával

egy új tanár választására kerülvén a dolog, azt látjuk, hogy az eltávozott, — német nyelv és történettánnal foglalkozott egyén helyére egy más, oly egyén választik, ki az első évben latint és természetrajzot, a másodikban pedig már latin, görög és természetrajzot tanít s kinek főszakja a természetrajz, holott e tantárgy tanítására az előbbi években is volt alkalmazva e tárgyra szakszerűen, egyetemeken készült egyén s ennél fogva a természetrajzra még egy másik szakember beállítására semmi szükség nem volt. Látni való tehát, hogy e választás által az egyes tanszakok beosztása közt meg volt egyensúly meglehetősen megzavartatott, úgy hogy ettől kezdve már a választó testületnek ez egyensúly helyeállításán kellett volna munkálkodni. Azonban ismét nem azt látjuk. A nemsokára megürült másik tanári szék ismét oly egyénnel tölthetett be, ki nem azokat a tárgyakat tanította, melyekkel eltávozott előde foglalkozott; — tehát a bomlás nem hogy megakadályoztatott volna, hanem inkább elősegített, s ez így ment egészen 1861. Októberig, mikor a főtit. egyházkerületi közgyűlés a gymnasium teljes rendtelenségbe hozásának nagy munkáját befejezte a 25. számú végzésével, a melylyel t. i. a gymnasiumot 6 osztályúvá változtatta, s egyuttal, mondhatni mind a 6 osztályban, behozta az osztályrendszert. Hiába védelmezte a gymn. tanárkar a 8 osztályu gymnasiumot, argumentumai nem értek semmit. Érdekesekek azon okok, melyekre említett határozat a gymnasium 6 osztályúvá leszállítását alapítja: 1) Philosophiai képzettség nélkül felsőbb szakpályára nem bocsátható senki; — philosophiai kar alakítását pedig a 8 osztályu gymnasium nem engedi meg, csinálni kell tehát belőle 6 osztályut s a gymnasium 2 utolsó, meg a theologia első évét el kell nevezni bölcséleti tanfolyamnak. Így majd a felsőbb szakpályára készülők meg fogják kapni a bölcséleti képzést. — 2) Hatosztályu gymnasium sok van mind Erdélyben, mind Magyarországon. — 3) Ősi intézményeink és iskolánk számos alapítványa természetével csak a 6 osztályu gymnasium egyeztethető meg (?) 4) Vidéki gymnasiumok könnyebben állíthatók 6 osztálylyal, mint 8-al. — 5) A fegyelem, melynek a 7. és 8. osztályban való erősítését kívánatosnak mondja a gymn. tanárkar, könnyebben fenttartható a 6 osztályu gymnasiumban; hogy a két felsőnek fegyelméből, melyről épen szó volna, mi lesz, azt az indokolás bölcsen elhallgatja. Végre 6) az egyházkerület előtt fekvő tanterv-javaslat szerint nem csak az iskolai kurszus nyujtanék meg egy évvel, hanem a legtöbb súly fektetvén a 8 osztályu gymnasiumra, ez által el fog törpítettetni mind a bölcséleti, mind a jogi és theologiai tanfolyam. — Ime, ily argumentumokért kellett összetöretni az oly szép fejlődésnek indult debreczeni főgymnasium czélszerű berendezkedésének!

Ez időponttól kezdve természetesen a tanárválasztásoknál sem volt kellő tekintet, még néha a felsőbb osztályokban sem, a kívánatos szakképzettségre. Ugy látszik az összes gymn. tanárválasztásoknak (igen kevés dicséretes kivétellel) az volt az alaphemájok, hogy a ki a gymnasiumot jó sikerrel végezte, hozzá még theológiát is tanult, annak bizonyosan kell tudni bármely szakból annyit, a mennyit a gymnasiumban tanítani kell többet tudni pedig a gymn. tanárnak nem épen szükséges. Így állott aztán elő az a helyzet, a melynek tarthatatlan voltát minden, ez intézet iránt komolyan érdeklődő ember kénytelen volt az újabb időben elismerni. Így bizatott meg a gymnasiumi tanárkar több rendbeli egyházkerületi konferenciák és végzések által hogy a czélszerű berendezkedésre, illetőleg a rendtelenségből való kibontakozásra nyujtsa be a superintendentia

előbe czélszerű tervezet. A gymn. tanárkar tudomásom szerint tekintetbe vette a jelenlegi helyzetet, nem akart egyszerre erőszakosan változtatni, hanem csak fokozatosan akarta előkészíteni a kibontakozást. De lehetetlen volt tekintetbe nem vennie azt is, hogy a collegium pénzereje a gymnasium részére nagyobb mérvű áldozatot nem bír meg; — más felől a parallel osztályok fokozatos felállítása elkerülhetlen, hacsak hirtelen valami városi gymnasium nem fog felállíttatni, — a mire édes kevés a kilátás. Épen azért, bár terveivel rég óta készen volt, s azt az egyházkerület két ízbeni zárt ülésén elő is terjesztette, a tanárválasztásoknak egyelőre elhalasztását, a tanári fizetéseknek új beosztását látta czélszerűnek, oly beosztást t. i. a mely míg a gymn. tanári fizetést egyformásította, — tehát a jelenlegi abnormitást megszüntette volna, más felől lehetővé tette volna, azt is, hogy a két segédtanári állomás fentartása mellett a párhuzamos osztályok is rendes tanárok által taníttassanak. Az erre vonatkozó indítvány ismeretes, közölve volt nyilvánosan is, beterjesztetett az egyházkerület elé is.

A javaslat az egyházkerületi gyűlés azon határozatán alapult, mely szerint: „az egyházkerületi közgyűlés a gymnasiumban már létező párhuzamos osztályok fentartását nélkülözhetlenek ismervén, azoknak állandó tanerőkkel való berendezését kívánja és határozza el; megbizta ennél fogva a főiskolai gymnasiumi tanárkart, hogy e szempontot figyelembe tartva, hozzon javaslatba módozatot, mely szerint a most ürességben levő két tanszék után járó évi fizetéseket s a párhuzamos osztályokban működő ideiglenes tanerők díjazására megkivántató kiadási összegek mennyiségét lehetőleg tul nem haladva, miként volna a főiskolai gymnasium 8 osztálya a 4 párhuzamos szakasz fentartása mellett állandó tanerőkkel ellátható és berendezhető“. — És mégis, nem tudjuk mi okból (mert az egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyvében felhozott okok egyike sem kielégítő, amennyiben sem az, hogy a javaslat előlegesen a tanügyi bizottságnak, mely ugyis már évek óta semmit sem tett, ki nem adatott; — sem ama másik, hogy a collegium újabb számadásai a legvéglegesebb felülvizsgálaton még eddig sem mentek keresztül, kielégítőnek nem tekinthető, mert hisz az évi költség a rendezéssel is alig lett volna valamivel nagyobb, mint a minő jelenleg, a collegium vagyona pedig bármely felülvizsgálás után sem lehet a jelenleginél kevesebb), midőn a tanári székek betöltésére került a sor, csak az üresedésben volt 2 rendes tanári, s az igazgatónak időközben eltávozásával megürült 3-ik tanári székre vonatkozólag határozta az egyházkerületi közgyűlés, hogy azok rendes tanárokkal tölthetők be. E rendelkezésnek hogy minő eredménye lett, eléggé mutatja azon körülmény, hogy az alsóbb osztályokban ez évben tulnyomólag ideiglenes és segéd tanerők foglalkoznak. Hogy a 3 tanszék rendes tanárokkal betöltése a tanárkar ajánlottjai mellőzésével minő sikerrel történt, arra nézve ez uttal nekem nyilatkozni sem nem illő, sem nem hivatásom. Elég legyen megjegyezni annyit, hogy tudomásom szerint egyik megválasztott tanár sem egyenesen azon szakot tölti be, melyre megválasztott, sőt mindeniknél a tantárgyaknak legalább egy részben elcserelése mutatkozott czélszerűnek. E tényből szabad legyen nekem annyit következtetni, hogy a gymnasium rendezésének munkája daczára a legújabb választásoknak ez idő szerint nem csak hogy befejezve nincs, sőt alig van megkezdve is. Legyen szabad azért felkérem a jelenleg intéző férfiakat, s általában a főtit. egyházkerületi előljáróságot, hogy — az

ideiglenességek megszüntetése végett — mihamarább ugyanis okvetlenül szükségesnek mutatkozni fogó rendes tanárválasztások alkalmával minden más mellétekintetet mellőzve, első sorban a debreczeni gymnasium rendes tanszékeinek a mérsékelt szaksoportosítás alapján legczélszerűbbnek mutatózó tantárgybeosztás folytán előtűnni fogó szükségleteit méltóztassék szem előtt tartani.

Azon reménnyel zárom be soraimat, hogy azok, kik e dolog intézésére hivatvák, magas szakismeretők és a közügy iránti eleven érdekeltségöknél fogva nem csak ez óhajtnak eleget fognak tenni, hanem e szerény figyelmeztetést sem fogják valami visszás indulatból származottnak tekinteni, s ép azért nem fogják rossz néven venni. Adja Isten!

Békési Gyula.

A vallásos érzület hanyatlásának okai.

(Vége.)

Igaz, hogy a társadalom jámborságának és erkölcsiségének igen fontos tényezője a köznép nagy tömegének vallásossága és erkölcsisége; oly gazdag talaj a nép, melyből valamint egyéb tekintetben: úgy e részben is mindig újabb és újabb forrásra talál a megújulás: azonban nálunk magyar reformátusoknál felekezeti egész életünkre nem kevésbé fontos kibátása van a művelt, a legszélesebb értelemben vett értelmiségi osztálynak. Tudvalevő dolog, hogy hazánkban a protestantizmus kezdete óta egyházaink és iskoláink fenntartása, az üldöztetés mostoha napjaiban menedéke, majd a jobb időkben azok felvirágzása lelkes világi embereink buzgóságán nyugodott mind máig, — sőt látva az időknek éppen nem biztató jelenségeit, — jövőre is ezen alapra támaszkodhatik legbiztosabban; tudva levő, hogy egyházi alkotmányunk felekezetünk mindenemű ügyének intézésénél a világi elemnek a papival csaknem egyenlő befolyást biztosít; tehát ezen osztály közönye, avagy meghidegülése egyházi és iskolai életünkre halálhozó lehet: azért egyik főgondunknak kell tartanunk, hogy ez osztály tagjaiban teljes erőnkkel ápoljuk a protestáns érzületet, szilárdítsuk az egyházi és iskolai ügyünk iránti ragaszkodást, erősítsük nagy őseink vérén szerzett autonómiánk öntudatos szeretetét, értessük meg, hogy ez oly szent örökségünk, melyet tovább fejlesztenünk és tökéletesbtenünk apáink emlékei iránt való kegyeletos kötelességünk. Ez leghathatósabban protestáns gymnasiumaink eszközölhetik. Ennek növendékei szolgáltatják a tudományos pályák leendő embereit, a közélet vezéreit, a közügyek intézőit, szóval a társadalom derekát; a műveltség alapvető ismeretei mellett itt ösmerkedik meg alaposabban vallásunk hitelveivel, éltető eszméjével és küzdelmes multjával; ennek tantárgyai igazán vallásos és protestáns érzülettől áthatott férfiak által tanítatva, szép öszhangzatban idomitják az ész mellett a fogékony szívet. Igen okadatolt tehát, ha mi magyar reformátosok nemcsak történeti emlékezésből ragaszkodunk iskoláinkhoz, hanem egyházunk és felekezetünk legsarkalatosabb érdekeiben, így az öntudatos vallási érzület és protestáns lelkület tekintetében is, várunk tőle igen sokat, mondjuk: a legtöbbet.

Valósággal prot. gymnasiumainknak, — ha revőknek, multjoknak és hivatásuk egyik elsőrendű ágának óhajtanak megfelelni, — nem egy hatható eszköz állhatna ma is, az el-lenségés áramlatok daczára rendelkezésére, csak föl kellene

használniok öntudatosan és valódi úgyszeretettel. Nem egy forrás van, a melyből felbuzoghatnának a tiszta vallásosság és erkölcsiség, — és a mi azoknak saját arcukat kölcsönöz, — a prot. érzület üdítő cseppjei. Az alábbiakban megkísérlem én is némelyekre rámutatni.

Midőn valamely tanintézet benső értékének mérlegeléséről van szó: az első tekintet méltán tanáraitra esik. Az iskola valódi érdemét bizonyára nem a falak magassága, nem is egyedül az anyagiak külső fénye, hanem annak éltető lelke, mozgó ereje: a tanférfiak teszik. Ők az a benső erő, mely a testbe elevenséget önt, abban viruló fejlődést kelt. Száz és ezer adat igazolta tény, hogy a hivatását valódi odaadással betöltő tanárnak kötelességszeretete átáramlik tanítványaira, tantárgya iránt való lelkesedése észrevétlenül átköltözik növendékeibe, kifogástalan jelleme, példás erkölcsisége hódít hallgatóiban is. Mi természetesebb tehát, — minthogy a lélek irányai benső rokonságuk szerint ugyanazon utat követik, — hogy ez a törvény áll és igaz a vallásos érzület tekintetében is. Csak az a tanár, a kinek szívet áthatotta a tiszta vallásosság érzülete, a kinek szavaiból és tetteiből öszhangzatosan sugárzik a szep-lőtlen erkölcsiség, — csak az a tanár nyomhatja növendékeire a vallásosság és erkölcsiség igazi bélyegét. Tehát általában is vallásos, de egyszersmind prot. vallásos érzületű tanárokat reformált gymnasiumainkba egészben, vagy minél nagyobb számmal!

Mert egy-két, bár hivatása iránt a legmélyebben érző tanárnak megfeszített ereje is éppen úgy szétmálk a, — nem mondom vallástalan vagy erkölcstelen, de e részben csak közönyös többi tisztársra hidegségén, mint a tanítványok szorgalma meglazul, értelmiségöknek fejlődése elsatnyul a hanyag tanár lelkiismeretlen kezében. Sőt én úgy találom, hogy e részben a közöny, a hidegség rombolóbb a vallástalanságnál, vagy az erkölcsiség hiányánál, mert ezek ellen az előjárók találhatók orvosszert, de amazok ellen alig van fegyver. Az sohasem jöhet kérdésbe: betű szerinti tárgya-e a tanárnak a vallástán? A tudomány bármelyik ága legfensőbb magaslatán sem áll ellentétben a vallásos érzülettel; a gymnasiumban pedig, azon tanintézetben, a mely éppen az öntudatra ébredő kor szív-világának nemesítésével, idomitásával foglaltos, — a tanításnak a vallásos és erkölcsi érzülettől való elkülönzése terebbe virágot, melynek nincs illata, gyümölcsöt, melynek nincs ize. Jaj a református gymnasiumnak, melyben kizárólag a vallástán tanáranak, vagy éppen csak tanárainak él lelkében az igazi vallásosság, de százszorosan jaj, ha még ezek szívében is hamvadozik annak tüze! Ott, megengedem, képezhetnek elég, vagy talán sok ismerettel is bíró nemzedéket, de aligha nevelnek szíven és főben egyiránt nemes embert, egyáltalában nem nevelnek pedig öntudatos, lelkes protestáns férfit, s így egyenesen pártot ütnek azon felekezet ellen, melynek buzgósága szegénysége mellett, még ma is elég lelkesen áldoz iskoláiért, — bizonyára nem másért, mint azon erős meggyőződésben, hogy ha felekezetének van erkölcsi és nemzeti hivatása: legyenek oly tanintézetek, melyekben vallásos elveinek magvait buzgó kéz hintse el gyermekei szívébe; a hol neveltessenek ezek abban az érzületben, hogy mint leendő művelt, talán éppen vezérfiak nemcsak alaposan értsék felekezetök tanait, de tudják vallásukat forrón szeretni, annak becsét mélyen érezni, ahoz ragaszkodni, érte munkálni a jólét idején, áldozni a szükség napjaiban, küzdeni és szenvedni a veszély órájában.

Noha a föntebbiekben fősúlyt helyeztem arra, hogy prot.

gymnasiumaink valamennyi tanárának szívét mélyében hasa át a valódi vallásosság és prot. érzület: azt hiszem, nem szolgáltattam rá okot, hogy a vallásosság alatt akár a betüimádó igazhitűséget és képmutató szenteskedést, akár a középkori aszkéták önkínzó rajongását érteném, vagy prot. tanárainkban ilyes vonásokat óhajtanék. Semmi szükségünk ezekre. A vallásos közöny, vagy éppen hitetlenség legtöbbször csak ridegen és üresen hagyják a szívet, s magát az egyént teszik boldogtalaná, vagy sülyesztik az anyagiság és érzékiség posványába: ellenben a vallásos ábránd és rajongás megtermékenyítik a lelket ama gonosz indulatokkal, melyekből fakadt kezdet óta az emberiséget ért ezernyi nyomoruság özöne. Szerencsére, széles a hégzag, mely a két véglet között kitölti.

A valódi vallásosság éppen oly kevésbé szorul szélsőségekre, a memyire nincs szüksége nagy hangu szavakra sem. Valamint az erkölcsi jellem, — az egyén legmagasabb összes lelki erőinek és azok külső nyilatkozásainak zavartalan összhangzata, — az egyén életének egészében és tetteinek láncolatában sugárzik elő, és az ember egész lényének méltóságot, fenséget kölcsönözve, iránta tiszteletet, hódolatot gerjeszt még a jellemtelenben is: éppen úgy az igazi vallásosság is. Ha szívünk teljes a vallásosság érzelmével: átsugárzik az akaratlanul is szavainkon, beszél önkénytelenül tetteinkből és előmlik egész lényünkön és hódít mint általában minden szellemi és erkölcsi derékség. Nem törli le, sőt emeli annak nemes bélyegét a társadalmi gyakori érintkezés, nem vet rá foltot az élet örömeinek és áldásainak emberies élvezete, viszont erős marad bármi küzdelemben és szerencsétlenségben is. Az ily vallásos érzületet ösztönszerűleg megéri tanítóján a zsenge gyermek, megszeleli tanárán a gymnasiumi tanuló, ha nem kíséri is azt hangzatos és hosszú predikáció.

Bizonyos dolog, hogy a vallásosság minél bensőbb, annál inkább szereti kerülni a világ zaját, és a kegyes lélek csöndes magányába visszavonulva éldeli legboldogabb perceit. Ámde a bensőnek, hogy szemünk észrevegye, külsőleg kell jelentkeznie, az igének, hogy üdvözítsen, testet kell öltenie. A tanítónak pedig növendékei előtt példányképül kellvén állnia; ezért valamint benne az emberi és tanítói jellemnek működése összességében kell nyilvánulnia: nem másként kell benne a vallásos érzületnek szintén külső tényekben is jelentkeznie. A tanító élő példánykép, mely után a tanítvány észrevétlenül idomul, — minden napi tükör, mely után irányozza szívét és lelkét a fogékony növendék. Miként a jellem- és erkölcsiség fejlesztésénél: éppen úgy az ezekkel rokon vallásos érzület ápolásánál is a tanár élete és működése egészével tehet legtöbbet és hathat leggyümölcsözőbben iskolában és iskolán kívül. Nem utolsó felelősség annak, a ki érzi hivatását mélyében és melegében. Az irás szerint is: senki nem szed a tövisről szőlőt, és a bojtórjányról fügét. — Csak munkás, hivatását értő és szerető tanítónak lesznek serény és buzgó növendékei; csak a vallásos kedély képezhet a saját képére ütő tanítványokat.

Azonban a lelkes tanárnak saját egyéniségén kívül működése terén az iskolában főleg kínálkozik bőséges alkalom a vallásos érzület tettleges ápolására. Ugyanis a tanulói élet egyes jeleneteinél egy-egy meleg szívből fakadó intés; a gyermek vagy ifju vétségénél egy-egy bölcsen alkalmazott figyelemztetés, vagy dorgálás; a fájdalom idején egy biztató, vagy résztvevő. — az öröm hevében egy mérséklő szót; tantárgyai egyes részleteinél a gondviselés örök hatalmára, bölcseségére és jóságára való egy-egy keresetlen, de tapintatos ráutalás, —

és sohasem terjengő áradozás. — aligha fognak még a fásult szív fölött is nyomtalanul elsuhanni.

Nem hiányzanak továbbá a példaadásnak még más, szintén vonzó nyilvánulásai sem. A szegények nyomorának enyhítése; a vallásos, egyházas, társadalmi és nemzeti, humán és közművelődési intézményeknek serkentéssel és tettel való buzgó támogatása hasonlóképen mind megannyi tér, melyen a tanár a fogékony szívű ifjuságnál saját tetteivel utánzásra serkenthet, szavával gyújthat. Elösmerem, hogy alig lehet hazánkban mostohább anyagi viszonyok között, melyhez mégis annyi várakozást fűznének, művelt társadalmi állás, mint a prot. gymnasiumi tanáré; elösmerem, hogy kimeríthetetlen a jótékonykodásra való alkalom; de még sem vonhatjuk ki magunkat szegénységünkkel és az alkalmak meggyőzhetetlenségével; tennünk kell, bár keveset, de igaz szívvvel, mert ránk másoknak szemei is függesztvők. Sőt a tapintattal megválasztott alkalmakkor, bár igen mérsékelten, tételnünk kell tanítványainkkal is. A részvét érzetének ápolása a szív nemesítésének igen hathatós eszköze. Tanítványaink szívét is fogékonyvá kell tennünk minden szenvedés és nélkülözés iránt, jóságossá a valódi nyomorral szemben, sőt már zsenge, vagy serdülő korukban ápolnunk és fejleszteniük kell bennök a társadalom községének érzetét, föl kell őket emelnünk ama gondolathoz, hogy ők a társadalomnak, egyháznak és nemzetnek ma reményei, holnap kötelek muokásai lesznek.

Egy „kétes hely“ Horatius Epistoláiban.

(Vége.)

Mutandus locus est et deversoria nota
Praeteragendus equus. „Quo tendis? Non mihi Cumas
Est iter, aut Baias“ laeva stomachosus habena
Dicet eques; sed equi frenato est auris in ore.

Ep. I. 15, 10.

Már előbb megmutattuk, hogy az utolsó mondatnak az előbbiekhöz se d-del való kapcsolása — feltéve, hogy a megelőző szavak a maguk eredetiségében maradtak reánk — ellentében áll a logika törvényeivel. Hogy azonban az „equi frenato est auris in ore“ szavak magukban véve „esetlenek“ és „szellemtelenek“ lennének, nem ösmerhetjük el. Laertios Diogenes (Obbariusnál II. 79.) Aristipposról a következő anekdotát beszéli el: „δεόμενος ποτε ὑπὲρ φίλου Διονυσίου καὶ μὴ ἐπιτυγχάνων εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔπεσε. πρὸς οὖν τὸν ἐπισκώψαντα „οὐκ ἐγὼ“ φησὶν „αἴτιος, ἀλλὰ Διονύσιος ὁ ἐν τοῖς ποσὶ τὰς ἀκοὰς ἔχων.“ Vajon esetlen és szellemtelen-e a Dionysiustól felettébb kedvelt, bölcsészeti képzett, éleleszü Aristippos ezen felelete? Én nem mondhatom annak. „Dionysiustól egykor egy kíváncsítást nem kérelem, hanem a lábához borulás által nyerték meg, nem füleihez, hanem lábaihoz kell tehát folyamodni.“ Hogy Aristippos e gondolatot kifejezze, szójátékhoz folyamodik, mondván „Dionysios füle a lábában van.“ Éppen ily szójáték van e szavakban: „equi frenato est auris in ore.“ Ha a ló fel van zabolázva, a lovas, midőn akaratát kell a lóval tudatni, nem beszélget ahoz, hanem meghuzza a kantárszárat, a felzabolázott lónak nem füléhez, hanem szájához, ajkaihoz és nyelvéhez fordul. Ez az értelme a Lehrs és Ribbeck által kifogásolt mondatnak. Miként lehet ezt — még

egyszer ki kell mondanom — miként lehet esetlennek és szellemtelennek bélyegezni: valóban nem értem.

Erőtlenek (de mégsem föltétlenül helytelenek) volnának e szavak, ha — amint a megelőzők mostani alakjukban csakugyan megkivánnák — egy okkapcsoló kötszóval kezdődnének, ekkor csakis a habena dicere szónak lennének magyarázata, ami sokkal inkább elmaradhatna, mint szükségeltetnék. De az ellenes „sed“ kötszó kapcsolja őket az előbbiekhöz; s ez azt jelenti nekünk, hogy nem „magyarázó tétellel“, hanem egészen új, az előbbiekkal ellentétben álló gondolattal van dolgunk. Hogy Lehrs mikép beszélhet itt „magyarázó tételről“ — előttem megfoghatatlan. Mikor kezdődik az ilyen sed kötszóval? Vagy az állítólagos interpolátor nem tudta volna azt, hogy a magyarázó tételhez a nam vagy enim kötszó szükséges. Én egyáltalában nem tudom érteni azt, hogy egy interpoláló grammatikát tudó egyén e szavakat betoldván, az így előállott rövid és könnyen áttekinthető mondatot a „logika ellenes“ (Lehrs) „értelmetlen“ (Ribbeck) sed-del kapcsolja az előzőkhöz. Lehrs-nél az volt a πρότερον ψεύδος, hogy a mondatot magyarázó tételnek vette. Mint ilyen volt ez ő előtt „esetlen“, emellett a logika ellenére „sed“ által kapcsolt, tehát interpolálnak kellett az egész tartania. Pedig maga a „sed“ más, helyes irányban vezethette volna ítéletét.

Ribbeck egyetért Lehrs-szel, „mivel más mód nincs, hogy e szellemtelen mondatnak eredeti tartalmát visszaadhassuk“ Hátha mégis van más mód is? Kétségkívül értelmetlen a mondat úgy, ahogy most van, de vajjon csak ő benne magában kell-e a hibát keresnünk? Nem lehet-e a hiba az előzőkben, melyekhez e mondat kapcsolva van?!

Eleget beszéltünk már a „quo tendis dicet eques“ szavakról, most tehát röviden végezhetünk velök. Én azt hiszem, hogy azon titkos betegség, mely a felvett szakaszocskát bántja, annak első részében van s igen egyszerű műtéttel gyógyítható. Haupt a Horatius szöveg javításánál, tudvalevőleg csak egy-egy betű megváltoztatását engedi meg. E „maximumot“ nem fogom tullépni s épenazért, azt hiszem, nem követek el valami nagy merészséget. A szövegváltoztatás, melyet javaslatba hozok, nem másból áll, mint hogy az „eques“ szót equus-nak olvassuk, a „non mihi Cumas est iter aut Baias“ állító mondatot pedig kérdő mondatnak vegyük. Tehát a kijavított szöveg ez lesz: „quo tendis? non mihi Cumas est iter aut Baias?“ laeva stomachosus habena dicet equus; sed equi frenato est auris in ore.

Azon nehézségek, melyekkel az olvasó a felvett szakasz első részében találkozott, e változtatás által egészen eltűnnek; a laeva habena szavak természetesen kapcsolódnak a stomachosus-hoz s ez utóbbi ugyanígy önmagában, mint még sokkal inkább a laeva habena-val kapcsolatban minden tekintetben jó attribútuma az equus-nak, míg az eques mellett a legnagyobb mértékben feltűnő. Igazán csudálatos lovas lenne az, akit lovának egy ösmert, gyakran járt utra térési szándéka nagy haragra indítana. Viszont a ló, midőn a megszokott utról egészen váratlanul letérittetik, sokkal inkább lehet boszus, mint a lovas, a ki letér a szokott utról. Így a boszus kérdés „quo tendis?“ a lovas szájából csak gyermekes lehet előttnünk, míg a ló szempontjából egészen természetes az. E kérdést: quo tendis? egy

másik követi: „non mihi Cumas est iter aut Baias?“ mely az elsőt kiegészíti, a helyzetet megmagyarázza.

Ami aztán különösen figyelembe veendő: meg van nyerve a második rész is az ajánlott szövegváltoztatás által, megnyeri az eddig hiányzott tartalmat s logikai következetességgel kapcsolódik az első részhez. „Merre tartasz? nem Cumae vagy Bajae felé vezet utam?“ így szól a balkantárszár meghuzásával felbosszantott ló; de (szóbeli válasz nem következik, mert) a ló füle felzablázott szájában van. Ha valaki kérdez, feleletet vár, mely felelet rendes körülmények közt a fülhöz, a hallás szervéhez intéztetik s ez fogja is fel azt. De vannak oly helyzetek, melyekben a „szavak nélküli felelet“ hatásosabb, mint bármilyen szép beszéd. Ily helyzetben van a lovas, midőn észreveszi, hogy lova nem akar a zabola (a lovas akarata) szerint menni, ha bosszusan kérdi: „nem térünk-e másik utra?“ Valóban nem lenne a lovasnak gyakorlati esze, ha felvilágosításokba bocsátkoznék, ha feleletét a ló füléhez akarná intézni. Mennyivel célravezetőbb az a felelet, mely nem a ló füléhez, hanem szájához és nyelvéhez fordul. Minden felzablázott lónál az ajak és a nyelv helyettesíti a fület; ez tehát, mint a költő kifejezi, a felzablázott szájban van.

Egy kérdést mindeddig nem érintettem, mely pedig, mióta Bentley felvetette, a magyarázókat sokszor foglalkoztatta. Azt tudniillik, hogy (13. vers) az equi vagy equis olvasás-e a helyesebb Nem tartottam pedig helyesnek róla szólani azért, mert véleményem szerint a felvett hely értelme legkevésbé sem változik meg, akár egyiket, akár másikat fogadjuk el. Csak a singularis equi ne feledjük collective venni. E mondat „equi frenato est auris in ore“ általános érvényű, épenazért érvényes az előttünk fekvő esetre is. A legjobb kiadások equi-t adnak, tehát ez olvasást minden nehézség nélkül elfogadhatjuk.

Duncker R. után

Révész Kálmán.

T Á R C Z A.

Az ókori matematika történetéből.

(Vége.)

III. G ö r ö g ö k.

A régi keleti népeknek még mai napság többé-kevésbé ismeretlen művelődés-történetét elhagyva, térjünk át egy sokkal ismeretesebb és nevezetesebb népre, a görögökre. Azt hinné az ember, hogy itt, a hol minden tudomány oly hamar otthonra talált, a matematika terén is meglepő bizonyosságra akadunk; azonban, különösen a legelső kezdetben nagyon csalódunk, a régi görög matematika története ép oly kevéssé világos és teljes, mint a keleti népeké.

A görögök legrégebb számjelölése a számnevek kezdőbetűje volt; jota I volt 1, pi π volt 5 ($\pi\epsilon\nu\tau\epsilon$), delta $\Delta=10$ ($\delta\epsilon\alpha\alpha$), eta $H=100$ ($\epsilon\chi\alpha\tau\acute{o}\nu$), chi $X=1000$ ($\chi\iota\lambda\iota\alpha$) és my $M=10,000$ ($\mu\acute{o}\rho\iota\alpha$). A jóniai alphabet szerint számozták a 10 atheni birót és Homeros énekeit; a számolásban segítségül vették az ujjakat és a számoló táblát s kezdetben bizonyára csak az összeadás és levonás leg-egyszerűbb műveletére szoritkoztak.

Mindjárt, a mint a görög történet a mondák világából kez

kibontakozni, két iskolát látunk kifejlődni, melyek egyike, a jóniai, a realistikus, a másik, a doriai, az idealistikus irány képviselője.

A jóniai iskolát Thales (640—548 K. e.) alapította, a görögök legelső böleselője; ő Eudemos szerint a geometriát Aegyptomból hozta át és sokat maga fedezett fel, sokat pedig utódaira hagyott. Midőn a miletieknek előre megjövendőlte azon napfogyatkozást, mely újabb számítások szerint 585. május 28-ára tétetik, s mely épen a médek és lydiaiak közti esata napjára esett, oly nagy hirre kapott honfiai előtt, hogy — 6 más férfival együtt — a böles előnevet kapta.

Thalessel kezdődik a világgóság nem csak a philosophia, hanem a matematika terén is. Kutatásainak eredményét, Proklus iratai szerint, a következő 5 theoremában állította össze:

1) Az egyenlő szárú háromszögben az alapon fekvő 2 szög egyenlő.

2) Ha 2 egyenes vonal egymást metszi, akkor a származott esüesszögek egyenlők.

3) A háromszög meg van határozva, ha egy oldala és az azon fekvő 2 szöge ismeretes.

4) A körlap az átmérő által feleztetik.

5) A körben az átmérőre fektetett kerületi szög derékszög.

Azonban lehetetlen, hogy Thalesnek összes geometriai tudománya ezen 5 tételből állott volna, csak Proklus nem jegyezte fel többet. Rhodosi Hieronymus, Aristoteles egy tanítványa, említi, hogy Thales a pyramisok magasságát árnyékukból megmérte, úgy szintén Plutarchusnál is olvashatjuk, hogy az aegyptomi király Thalest sok dolog miatt csodálja, de legtöbbször becsüli mégis a pyramisok mérését, melyet minden egyéb eszköz nélkül tesz, csupán egy botot dug az árnyék végpontjába. Alig szükséges említeni, hogy ezen eljárásnak a háromszögek hasonlóságán kellett alapulni.

Mindenesetre Thalesnek igen nagy érdeme, hogy ámbár nem sok, de az alkalmazásban (pl. hajók távolságának meghatározása) fontos mértani tételt állított föl, hogy bizonyos mértékben szigorubb bizonyításokat hozott be, s a tudományt önmagáért műveite.

Tanítványa nagyon kevés akadt, ugyszólván csak Anaximander volt, ki az első gnomont vagy napórát szerkesztette.

A másik nevezetes iskolát, a dóriait, a nagyevű Pythagoras alapította déli Itáliában, az ugynevezett Nagy-Görögországban. Ő róla már egykorú írók is azt mondják, hogy a matematikát és geometriát valódi tudományyá emelte, s azok alapját magasabb szempontból vizsgálta.

Pythagoras valószínűleg Samos szigetén született s 580 és 500 közt élt K. e. — Ő is Aegyptomból hozta tudományát, ahol körülbelül 20 évig tartózkodott, s a papi osztálynak is tagja volt. Nevezetes az általa alapított vallás-erkölcsi iskola azért is, mert ott minden titokban ment, szoros kötelessége lévén az iskola minden tagjának a hallottakat és tanultakat el nem „pletykálni.“ (Állítják, hogy e titkos szövetség lett volna legelső csirája a mi jelenlegi szabadkőművességünknek.) E titkolódzás sok ellenséget szerzett az iskolának különösen a demokratiában, mely végre is szétugrasztotta, rágyújtván a házat, mely alkalommal valószínűleg a mester is elveszett.

A Pythagoras-féle iskola geometriája teljesen inductiv uton, területi alapidomok összerakásával kezdődött. Így jutottak azon tételre, hogy a szabályos háromszögből 6 fér el egy pont körül, tehát minden szöge 60° -u, mind a 3 pedig együttvéve 2 derékszöget tesz; majd általánosították is ez utóbbi tételt valamennyi

ny háromszögre. — Ugyan ily kísérletek eredménye lett az 5 szabályos mértani test is, melyeket eszményi képzelődésük csakhamar isteni tulajdonságokkal ruházott fel: a tűz mint tetraeder lép fel, a levegő oktaederekből áll, a víz ikosaederekből s a föld kockákából; az 5-ik szabályos soklapu, a pentagondodekaeder csak azután találtatván fel, ennek már nem jutott hely az akkor ismert 4 elem — föld, tűz, levegő, víz — sorrendjében, hanem képviselője lett a világ mindenség, a kosmos határának. (Innen van ezen szabályos testek „kosmikus“ elnevezése.) Hipposzus, az iskola egyik buzgó tanítványa, ismerte fel először, hogy a pentagondodekaeder körül gömböt lehet írni, de Jamblichus elbeszélése szerint, miután ezt állítani, sőt még nyilvánosan hirdetni is merte, ezen istentelenségéért a tengerben kellett elvesznie.

A szabályos sokszögek közül a háromszögek, négyszögek, hatszögek és ötszögek képezték a vizsgálódás tárgyát, melyeket vagy egyenlő szárú derékszögű háromszögekből, vagy pedig olyanokból raktak össze, melyeknek egyik hegyes szöge $\frac{1}{3}$ -a, a másik $\frac{2}{3}$ -a a derékszögnek. (60° u derékszögű háromszög.) A quadrat aztán 2 vagy 4 egyenlő szárú, a rendes háromszög pedig 2 vagy 6 60° -u derékszögű háromszögből áll. Azonban a szabályos ötszöget nem tudták ugyanezen elemekből összerakni, — amint hogy nem is lehet — s ez szerintök a nevezett sokszög magasabb jelentőségéről tanuskodik. Ennek elemeit úgy találták meg, hogy a középpontból 5 főháromszögre, s ezek mindegyikét a magassági vonalakkal 6 derékszögűre osztották. Ha ezen felosztást csakugyan megteszszük, akkor a vonalak halmazából legjobban előtűnik az ötszögű csillagsokszög, mely az iskola szent jelvényévé, a tanítványok ismertető jelévé vált. Egymáshoz irt leveleiket mindig egy ilyen, u. n. pentagrammal kezdték, mely annyit jelentett: *szép, légy egészséges.*

Az ötszög szerkesztésével kapcsolatban felmerült az u. n. aranymetszés problémája, vagyis a mértani közeparányos feltalálása, melyet ezen arány fejez ki: $a : x = x : b$. Ezen arány aesthetikailag a legszebb harmoniát fejezvé ki, az atheni építészetben kiváló alkalmazást nyert.

A gömb és a körnek az iskola részéről azon kiváló meg-tiszteltetés jutott, hogy valamennyi téralak között a legszebbeknek és legtökéletesebbeknek tartatott.

A legkiválóbb érdem azonban, melyért mindig elismeréssel tartozik az utókor Pythagoras nevét említeni, a róla elnevezett tétel a derékszögű háromszögről, melyszerint a hypotenusa négyzete egyenlő a 2 cathetus 2 négyzetének összegével. Hogy hogy jutott Pythagoras ezen tételre, azt nem lehet tudni, valószínűleg az egyenlő szárú derékszögű háromszögek összerakásánál lett először figyelmes arra, hogy a két befogó 2 quadratjának 4 darabjából az átfogó quadratja épen összerakható. Első általános bebizonyítása pedig az akkoriban nevezetes gnomon-tételből eredhetett. Gnomon alatt tulajdonképp azt értették, a mi egy quadratból megmarad, ha annak egyik sarkából egy kisebb quadratot kimetszünk, s szolgált egy quadratnak, melynek oldala a, megnagyobbítására b darabbal, azaz: a mai értelemben véve az $(a+b)$ kifejezés négyzetének feltalálására.

Apollodorus meséli, hogy midőn Pythagoras tételét feltalálta, örömeiben nagy ökör-áldozatot hozott az isteneknek.

Az új tantétel új vizsgálódásra adott alkalmat. Azt már a régi iratokból tudták, hogy a 3, 4 és 5 oly sajátos számok, hogy az első kettő négyzetének összege a 3-ik négyzetét adja: $9+16=25$, s hogy 3, 4 és 5 hosszegységgel épen egy derékszögű háromszög alakítható. De vajjon hogy lehet még több, ilyen tulajdonságu számokat találni? Modern alakban ezen feladat nem

volna más, mint az $x^2+y^2=z^2$ határozatlan egyenlet megoldása. Pythagoras meg is fejtette, s az utókor elég szerencsés volt e megfejtést Proklus irataiban megtalálhatni. Ugyanis ő a fenti $x^2+y^2=z^2$, avagy $x^2=z^2-y^2$ egyenletet ily alakba írta: $x^2=(z+y)(z-y)$, s ez azt jelentette, oly teljes quadratokot találni, melyek felbonthatók az összeg és különbség szorzatára. Ha már most, mint Pythagoras tette, $z-y$ 1-nek vétetik, akkor azon teljes quadratok nem egyebek, mint az egymásután következő páratlan négyzetszámok:

$$x^2=9, 25, 49, 81, 121 \dots$$

melyek felbontva:

$$z+y = 5+4, 13+12, 25+24, 41+40 \dots$$

$$\text{és } z-y = 1 \quad 1 \quad 1 \quad 1 \dots$$

ennélfogva a feladat megoldása:

$$x = 3 \quad 5 \quad 7 \quad 9 \dots$$

$$y = 4 \quad 12 \quad 24 \quad 40 \dots$$

$$z = 5 \quad 13 \quad 25 \quad 41 \dots$$

amit szavakban így fejezett ki, hogy a kisebbik cathetus legyen egy páratlan szám, ennek egygyel kevesbitett quadrata elosztva 2-vel, adja a másik cathetust, ez ismét 1-el megnövesztve a hypotenusát.

Ugyancsak ilyen eredményre jutottak a pythagoreisták a következőképp: leírták a négyzetszámokat sorban, alá a páratlan számokat sorban,

$$1 \quad 4 \quad 9 \quad 16 \quad 25 \quad 36 \quad 49 \dots$$

$$3 \quad 5 \quad 7 \quad 9 \quad 11 \quad 13 \quad 15 \dots$$

$$4 \quad 9 \quad 16 \quad 25 \quad 37 \quad 49 \quad 64 \dots$$

de csak a 3-al kezdve, s most 2 egymás felett álló számot összeadva, csupa négyzetszámokat kaptak; amint a középső sorban is teljes négyzet áll (9, 25, 49...), azon csoport egy rational derékszögű háromszöget képvisel.

Végre nem megvetendő érdeme Pythagorasnak azon kérdés kutatása, mekkora a derékszögű háromszög átfogója a befogók más értékeinél, nevezetesen ha azok egyenlők, amit ma így mondanánk, mekkora a $\sqrt{2}$ kifejezés értéke; s ő igen helyesen azt találta, hogy az egyenlő száru derékszögű háromszögben az átfogó nem mérhető a befogóval, saját szavai szerint „abban nem mondható ki“, adván ezzel az irrationalis szám legelső fogalmát.

Pythagoras mint bölcsész is matematikusnak nevezetik, mert philosophiájában minden dolog szám, „a számok okai a dolgok anyagi létének“, s miután a végtelennek egynek kell lenni, az egy (monas) az absolut szám, mely önmaga által van, a kettő (dyas), mint az egynek ellentéte önmagával, a tökéletlenség. A szám tulajdonképeni őseje a 10-esben vagy dekasban van, mert $1+2+3+4=10$, és ez jelenti a világmindenséget, a kosmost. Ugyanennyi sphaera kering a föld, mint centralis tűz körül, miközben harmoniájuk a legfelségesebb zene a világon, de melyet a közönséges halandó nem hall, mert születésétől fogva mindig hallja.

Igy lett végre a szám, s vele együtt a matematika tudománya a pythagoreisták kezében a mysticismus labdajátékává.

Nevezetes utódokat nyert a Pythagoras-féle iskola Hippias és Hippokratesben.

Az első egy, még eddig meg nem fejtett nagy problémát huzzott a tudós világ elé, t. i. a szögnek, illetőleg a körnek 3 részre osztását vagy trisectionját ($\tau\rho\iota\sigma\tau\omicron\mu\alpha \gamma\omega\nu\iota\alpha\varsigma$). Egyidejűleg újra felmerült az ezzel rokon feladat is, az ókornak már régóta legnagyobb problémája, mely folyton nyugtalanította a tudósok elméjét, a kör quadraturája. S a mint a matematika történetében sokszor megesik, a megfejthetetlennek látszó feladatok csak

annál inkább sarkalják az emberi észet a buvárkodásra, úgy hogy új módszerek, új felfedezések keletkeznek, nem kevésbé fontosak, de sokszor az eredeti feladattól teljesen elütők. Hippias is vizsgálódásai közben egy görbe vonalat talált ki, az u. n. quadratrixot, mely kettős célra szolgálhatott, a szög trisectionjára és a kör négyszögítésére.

Hippias görbe vonala a következőképp származik: képzeljünk egy négyzetbe egy negyedkört rajzolva, melynek sugara elkezdi egyenletesen forogni a középpont körül; egyidejűleg a quadrat felső oldala is önmagával párhuzamosan és szintén egyenletes sebességgel lefelé halad, s e két egyenes metszési pontjának mértani helye azon bizonyos görbe vonal, a quadratrix.

S ha Hippias görbe vonala mértani pontossággal szerkeszthető volna, még pedig csak azon egyetlen egy pontjában, a hol a kör sugarát átmetszi, akkor a kör quadraturája — a mi tudvalevőleg geometriai pontossággal lehetetlen — mint teljesen megoldott feladat lekerült volna a napirendről.

Azon 2-ik matematikus, kit a Pythagoras-féle iskola utódja gyanánt említettünk, Hippokrates volt, a legelső görög geometriai tankönyv írója, de a mely munkája, sajnos, az idők folyamán elveszett. Ő a róla nevezett körhold területének kiszámításával vélte elérhetni a kör négyszögítését, azonban holdacskaikat nem tudta semmiféle közvetlen viszonyba hozni a kör területével — ez nem is lehetséges — s így a nagy feladatot ismét csak megközelítőleg oldotta meg.

Ez időben történt, hogy valaki a tudós világot figyelmeztette Euripides egyik tragoediájának ama helyére, a midőn Minos aegyptomi király parancsát mondja el a Glaukos számára készített, de kicsinyre szabott királyi sirbolt építésénél, s mely így hangzik: „Nagyon kicsinyre tervezted a királyi sirboltot, kettőztesd meg, de a kockát el ne hibázd.“ S miután a delisieknek, kiket pestis lepett meg, az orakulum hasonló parancsot adott, s ők is ugyan olyan zavarba jutottak: fel volt vetve a kocka megkettőztetésének nehéz problémája.

Miután már sok tudós sok eredménytelen kísérletet tett volna e feladat megoldására, végre Hippokrates volt az első, a ki felismerte, hogy e problema nem más, mint két adott vonal közé a és b két mértani középarányost x és y szerkeszteni, úgy, hogy álljon: $a:x=x:y=b$, tehát $x^2=ay$ és $y^2=bx$, továbbá $x^4=a^2y^2=a^2bx$; $x^3=a^2b$. Ha most a feltétel szerint $b=2a$, akkor $x^3=2a^3$, tehát a kétszer akkora térfogatu (megkettőztetett) kocka élhossza csakugyan nem más, mint ama 2 mértani középarányos elseje.

Azokban a feladat ezzel nem volt megoldva, csak a bizonytalan, egy másik, nem kevésbé csekély bizonytalansággá változtatva, mert hát hogy kelljen ezen 2 mértani középarányost konstruálni? S most a kérdés ezen új formájában nyugtalanítja a tudósokat, kik ugyan azt sohasem tudták kielégítőleg megfejteni, mert mindent megpróbáltak bizonyítani, csak azt nem, hogy lehetséges-e a feladat megoldása általában — hisz mai napság tudjuk, hogy e kifejezés $\sqrt[3]{2}$ körsz és vonalzóval nem szerkeszthető — de azon eredmény, melyre ugyszólván mellékesen jutottak a vizsgálódások folyamán, sokkal fontosabb volt magánál a főkérdésnél, mert a kupszeletek teoriájának képezte alapját.

* * *

Plato és akadémiaja veszi most át (429—348. K. e.) úgy a görög bölcsészet, mint a görög matematika történetében a ve-

zészerepet, s itt kezdődik a matematika tulajdonképeni philosophiája. Egész sora az ez időben keletkezett helyes definióknak van még mai napság is a tudomány magaslatán; így, Menon szerint, a test határai lapok, a lapoké vonalak, ezeké pontok; egyenes vonal az, melynek közepe két szélső pontjának „utjában“ áll, mondja Parmenides; ismét Aristoteles kimondja, hogy egyenlőket egyenlőkből levonva, egyenlők maradnak. Majd Plato feltalálja az analitikai módszert, mely ezentul hathatósan előmozdítja a geometria fejlődését; általánosítja azon tételt, hogy ezen 3 algebrai kifejezés: a , $\frac{a^2-1}{2}$ és $\frac{a^2+1}{2}$ a rationalis derékszögű háromszögek általános kifejezése stb. stb.

A koczka megkettőztetésének problémájával természetesen itt is találkozunk. Plato talált is ki egy módszert, melynek segítségével a 2 mértani középarányos konstruálható, de miután egy négyszögből áll, melynek egyik oldala ide-oda tolnak, s e négyszög tologatás és egyidejű forgatás által egy derékszög száraihoz képest oly helyzetbe hozandó, hogy a mozdulatlan derékszög száraiból a 2 mértani középarányost messe le: a geometria minden pontosságát nélkülözi, s Plato maga is elismerte, hogy a mértan örök törvényei nem kötvék holmi gyarló mechanikai eszközökhöz.

Az akademia sok nevezetes tudósa közül emlékezzünk még meg röviden háromról, u. m. Aristoteles, Archytas és Menächmusról.

Aristoteles (384—322), az induktív bölcsészet atyja, a matematika terén nem foglal el valami kiváló helyet; sok elmélkedése mutat ugyan nagy szellemére, mint pl. a végtelen nagy és végtelen kicsinyről való nézete, az ismeretlen mennyiségnek betűvel való megjelölése, a virtualis sebesség elve stb., de mégis a philosophia volt azon tér, melyen nagy szelleme teljes fényében ragyogott.

Architas (430—365) a két mértani középarányos feltalálását a stereometria segítségével igyekszik eszközölni és e közben nevezetes térmértani igazságokra akad.

Végre Menächmus ismeri fel először, hogy a Hippokratés-féle 2 mértani középarányos: $a : x = x : y = y : b$, s mely így is írható: $x^2 = ay$ és $y^2 = bx$ tulajdonképen nem más, mint bizonyos görbe vonalak metszéspontjának a mai értelemben vett koordinátái, s bár ő még nem is sejtette, hogy parabolái és hyperbolái mily fontos szerepet játszanak egykor a geometriában: ez érdeméből mit sem von le, joggal nevezhető ő a kupszeletek elmélete megalapítójának.

* * *

A végzetes peloponnesusi, majd később az u. n. szent háboru az egykor oly hatalmas és virágzó Görögország romlásának előhírnökei valának: Athen, az ókori műveltség és a tudományok tüzhelye, lesüllyedt magaslatáról, s vele együtt Görögország is — talán örökre — lelépett a történelem szinpadáról. Macedonai Sándor, az ifju fejedelem, ki Chäronea mellett egyetlen fényes győzelemmel megdönti Görögországot, majd meghódítója lesz az akkor ismert világnak s a „Nagy“ előnévvel tiszteltetik meg: a tudományoknak is tudott parancsolni, átköltöztetvén azokat az általa alapított ifju Alexandriába, melyet óriási világbirodalma székhelyévé, anyagi és szellemi középpontjává kívánt emelni. Benne valósult volna meg a nagy fejedelem nagy eszménye, hogy birodalma annyira különféle népeit egymáshoz közelebb hozza, szokásaikat, nézeteiket kiegyenlítse, s őket az igazi görög művelt-

ség jótékony befolyása alatt boldogítsa. Ő neki ugyan nem adott meg e nagy eszmény megvalósulását láthatni, mert az emberfeletti testi és lelki fáradalmak élte 33-dik esztendejében sirba vitték, de Alexandriával mintha ama óriásnak meséje valósult volna meg, a ki érintkezvén az anyafölddel, abból új erőt merített küzdelméhez: a tudományoknak is, különösen a matematikának, azon földön kellett a felvirágzás addig még nem ismert magas fokára emelkedni, mely több ezredévvel az előtt bölcsője és apólója volt.

Illés Gyula.

A budapesti ev. ref. theologiai akadémia hallgatóinak felhívása a többi theologiai akadémiák hallgatóihoz.*)

Szeretett testvéreink az Urban!

Az Ur Jézus Krisztus így szólott egykoron: „Tudakozzátok az írásokat, mert, úgy látszik, hogy örökéletetek van azokban s azok bizonyosságot tesznek én rólam. (Ján. 5. 39.) Ezen szavai az áldott Idvezítőnek bizonyára olyanok, melyekre Péter apostollal elmondhatjuk: Uram! kihez mennénk máséhoz, örök életnek beszéde vagyon te nálad. (Ján. 6. 68.) Nagyon szomorú dolog volna, ha épen azok, kik hivatva vannak prédikálni, hogy a Krisztusnak szenvedni s bémenni kellett az ő dicsőségébe az Írások szerint (Luk. 24. 26.), nem foglalkoznának ezután nemcsak az Írások azon részével, melyről Idvezítőnk a zsidók előtt beszélt, hanem azzal is, mely a reménységek s jóvendölések beteljesedését, az igazságok betöltését, az ó-testamentomban megkezdett nagy épület, az emberiség üdvösségre vezéreltetése fenséges épületének befejezését tárják szemünk elé.

Meg vagyunk győződve, hogy minden theologus, kiben a Krisztus iránti szeretetnek csak egy szikrája van is meg, tanulmányozza szorgalmasan a szent írást, midőn megakarja tudni, hogy a keresztyén egyházak megalakulásához mily előzmények vezettek, hogy a kegyelem teljességének megszerzetésével, a megfeszített, föltámadott mennybe ment idvezítő által a szent léleknek az atyától való elküldésével, az egyház hogyan alakult meg, hogy korunk kétkedő s ingadozó véleményei között mily igazságok alkották meg az ifju hitvilágát, hogy a keresztyén igazságok megvédésére mily fegyverekre s megvalósítására mily eszközökre van szüksége.

Mindez azonban nem elég. Nem elég csak tudni a bibliában lévő dolgokat, hanem az Isten emberének szive mélyéből kell hangoztatni amaz igazságot. Szövétneke a te igéd az én lábaimnak s utamnak világossága (119. Zs. 105.). Hadd ismerjük az emberiség nagy romlásából azt, hogy míg az Ur Jézus Krisztus egyedül kérdezheti jogosan: kicsoda az, ki engem bünről győzhet meg (Ján. 8. 46.), minden embereknek elmondhatja: „Ti, kik gonoszok vagytok“ (Máté 7. 11.). Hadd hajoljunk meg az Isten kegyelme előtt s valljuk meg, hogy kegyelem által tartatunk meg a hit által, (Ephéz. 2. 18.) még pedig a Jézus Krisztusban való hit által. (Gal. 21. 16.) Bizony látva ifjainknak életét, látva, hogy a kísértések különböző nemei hogyan ejtik el, s buktatják sokszor a sirba, igen az erkölcsi kicsapongások és léhaságok örvényébe, azokat, kikhez még ma is hangzik ama mentő szózat: „Jöjjetek én hozzám, kik megfáradtatok s megterheltetek és én megnyugosztlak titeket.“

*) Beküldetett.

(Máté 11. 28.) Méltán kiálthatunk fel aggódva: Hogyan tisztíthatja meg egy ifju ösvényeit? s örülhetünk, ha megkapjuk az egyedül helyes és megnyugtató feleletet: Ha megőrzi beszédedet. (119. Zs. 9. v.) Erre van nekünk szükségünk. De nemcsak nekünk, hanem mindenkinek, szegénynek, mint gazdagnak, tudósnak, mint műveletlennek egyaránt. Bele kell mélyednünk a szentírás fenséges igazságaiba, s nemcsak ismerni azokat, úgy tekinteni azt, mint örök élet vizét, s nem csak mint szent hitünk megvédésére kétségtelenül szükséges fegyvertárat, és meríteni abból, hogy a kételkedés s Istentől eltávozni akarás gyötrő szomja ne epossze többé, s meríteni azután minden nap erőt az új küzdelemre, minden nyilai ellen a gonosznak (Ephez. 6. 16.), vigasztalást a szenvedések s mindennapi bajaink között, megszentelődést, hogy el ne lankadjunk, midőn azon a keskeny ösvényen járunk, mely egyedül vezet az örök életre. (Máté 7. 14.)

Mit tehetnénk azért szükségesebb s Istennek tetszőbb dolgot, mint ha egyesülünk azokkal, kik már e téren régen buzgólkodnak. Van egy ifjaktól álló ugynevezett bibliai szövetség, mely a különböző népek között elterjedve, már több mint 200,000 tagot számlál. Minden évben nyomat különböző nyelven egy biblia-olvasási kalauzt, melyben a könyvek könyvéből mindennap ki van jelölve az elolvasásra egy néhány versből álló rész. Mily erőt ad az ifjoknak s mily lelkesedést önt sziveikbe, ha Isten igéjéből, mely édesebb mint a méz, mindennap anynyi hivével a Krisztusnak egyesülve, ugyanazon igazságokat olvashatják, azt könnyen el lehet gondolni. A társulatnak azután nincsenek is más szabályai, csak még az, hogy az ifjak az olvasott rész felett elmélkedve, kéri a minden áldások adójának, Istennek áldását, szent lelkének erejét s kegyelmét, hogy növelje a tagok számát, nyissa meg mindinkább azok szeméit, kik még nem ismerik Isten csodálatos s titkos bölcsességeit, kik még a Jézus Krisztus vére által meg nem tisztulva sötétségben tévelygenek. Nagyon természetesen iparkodnak azután odahatni, hogy minél többeket, még pedig a felnőttek s család-atyák közül megnyerjenek a biblia-olvasás ezen módjának, melynek egyedüli célja lelkünk épülése, hitünknek naponkénti erősítése, a Krisztussal való közösségünknek megszilárdítása, erőnknek a kísértések s kételkedések ellen való nagyobbítása a szentlélek ereje által.

Meg van a biblia-olvasás ezen módjának az a jó következménye, hogy egyfelől az illetők nem hanyagolják el a Krisztus parancsának teljesítését: Tudakozzátok az írásokat; mert azt a néhány verset mindennap annyival inkább elolvashatják, mivel oly sok ezer lélekkel összeköttetésben tudják magukat, másfelől oly ifjak is, kik nem az igehirdetés pályájára készülnek, néhány év alatt tökéletesen beleélik magukat a szent írásba s megismerkednek annak oly sok s fenséges szépségeivel.

Mindezek előadása után a következő kéréseket intézzük hozzátok, Urunk a Jézus Krisztus nevében híván fel egyesülésre. Mi, ha az Ur akarandja és élünk, folyó évi december 14-én a vasárnapi iskolás gyermekek számára egy karácsonfa felállításával összekötött ünnepélyt tartunk, melyre nagyon szívesen felkérünk benneteket szeretett testvéreink, hogy küldjete néhány képviselőt, kikkel a vasárnapi iskolák ügyét, fontosságát, berendezését, a nevezett bibliai-szövetségbe belépési szándékukat s egyéb teendőket megbeszélhetnők.

Reményünket fejezzük ki, hogy keresztyéni szeretettel tett meghívásunkat elfogadjátok s a jelzett dolgokban mutatott buzgóságotok által a mi gyenge hitünket is erősítitek. Isten áldását kívánjuk reátok s a szent lélek kegyelmét, hogy az ké-

szítsen benneteket a közelgő Messiás szívetekbe való befogadására. Áldást kívánunk nemcsak reátok, hanem az intézetekre is, melynek tagjai vagytok, s melyek, hogy az Isten országának veteményes kertjei legyenek, szívből óhajtjuk.

A mi Urunk, Jézus Krisztus kegyelme, az atyának szerelme s a Szent Lélek közössége legyen veletek. Ámen.

Kelt Budapesten, 1884. december 2-án.

Középiskoláink 188³/₄-ben.

Csak a napokban jutott kezünkhöz a vallás- és közoktatás m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló 13-ik jelentése.

E jelentés szerint a múlt 188³/₄. isk. évben volt Magyarország 280,399 □ kilométernyi területén összesen 178 középiskola; ezek közül kizárólag gymnasialis szervezetű volt 145 vagyis az egésznek 81·5%-a, — kizárólag reálisk. irányú volt 27 vagyis 15·1%, — vegyesen reál-gymn. tantervvel birt 6 vagyis 3·4%.

A 178 középiskola közül az ágostai hitvallásuk fentartottak 27-et, — a reformátusok 28-at, ágostaiak és reformátusok együtt egyet, — tehát a két prot. felekezet összesen 56 középiskolát tartott fen. Mig a görög kathol. 3, a görög keletiek 3, az unitáriusok 2, a mózeshitűek egy középiskolát tartottak fen.

A 178 középiskolába beiratott összesen 40,473 tanuló, (238-czal kevesebb, mint az előző évben.) — Az isk. évet bevégezte 37,520. Ezek közül róm. kath. volt 17,037, református 5289, ágost. hitv. 4166, mózes vall. 7351. E szerint az ország lakossága közt létező vallás-csoportosulási arányt túllépték a mózes hitűek 331·5%-os, az ág. hitv. evangélikusok 37·5%-os arányban, a többiek kisebb-nagyobb mértékben az arány alatt maradtak, t. i. a reformátusok közel 1, — a róm. katolikusok mintegy 2, — a görög kathol. 59, — a görög keletiek pedig 64·4 %-kal.

Nemzetiségi tekintetben az összes tanulósg közt volt 26,471 magyar, 2236 román, 1684 tót vagyis az ország népe-sege közt talált nyelv-csoportosulási arányokat túllépték a magyarok 56·3, — a németek 16·6%-os arányban, mig a többiek az arányok alatt maradtak, t. i. a szerb-horvátok 58, a románok 59·4, a tótok 63·3, a ruthenok pedig 84%-kal.

Érettségi vizsgálat tartatott összesen 85 főgymnasium és 20 főreál iskolában. Vizsgálatra jelentkezett a gymnasiumokban összesen 2384, ezek közül érettnak találtatott 1850, — a reál iskolákban 255, érettnak találtatott 206; százalékos arányokban: érettnak nyilvánított 86·5%, újabb vizsgálatra utasított 13·5%. És pedig sikerrel vizsgázott a gymnasiumokban 87·1%, a reáliskolákban 81·4%.

A 178 középiskola közül a természettudományi tárgyakhoz teljes felszereléssel birt 125 gymn. és 22 reáliskola. A földrajz történelmi tárgyakhoz 131 gymn. és 21 reáliskola. A rajztanításhoz 118 gymn. és 25 reálisk.; s a tornászathoz 85 gymn. és 10 reáliskola.

Könyvtára volt általában 133 középiskolának, vagyis 74·7%-nak. Mintegy 25%-nak nem volt könyvtára.

A gymnasiumok közül könyvtára volt 112 intézetnek; ezekben volt összesen 540,271 munka 704,507 kötetben.

A reáliskolák közül 21-nek volt könyvtára, 62,574 művel, 107,735 kötetben.

A 178 középisk. fentartása került összesen 3.924,802 frtba. Ebből a felekezetek autonom vezetése alatti 62 középiskola kiadása 966,905 forint volt.

Az összes középiskolákban az 188³/₄. isk. évben 2256 tanár és tanító oktatott, és pedig rendes tanár 1318=58·43%, helyettes tanár 286=12·68%, — kisegítő (óraadó) 130=5·76%, — hitoktató 350=15·51% és rendkívüli tárgyak tanítója 172=7·62%. Általában oklevéllel bírt közülök 1613=71·5% és oklevéllel nem bírt 643=28·5%. A rendes tantárgyakat tanító tanárok közt azonban csak 70·3% volt okleveles, — a felekezetek vezetése alatti 62 középiskolában pedig a tanárok közül 64·4%-nak volt oklevele, — míg a miniszterium közvetlen vezetése alatti 116 középiskolában a tanároknak 74·8% volt okleveles.

A középiskolák száma, átlag véve, az 188³/₄. évben az előző évihez képest nem változott, sem nem apadt, sem nem gyarapodott, — csupán a szervezeti irányban s egynémely intézetnél az osztályok szaporodásában volt bizonyos átalakulás. A páncsovai állami főreáliskola, miután 98 tanulója közül 70 az 188³/₄. isk. évben már a gymn. tanterv szerint oktatott, tényleg áthelyeztetett a gymnasiumok csoportjába; — a békési ref. gymn. pedig, mely eddig reál-gymnasium gyanánt szerepelt, miután tantervét gymnasialis irányban megváltoztatta, a gymnasiumok közé soroztatott. Az ország összes tanintézetei közül, kizárólag magyar tannyelvű 119, — kizárólag német tannyelvű 8, — kizárólag román tannyelvű 4, — s így egy tannyelvű együtt 131=73·6%.

Magyar-német tannyelvű 22; — magyar-tót tannyelvű 1; — román-magyar tannyelvű 1; — olasz-magyar-nyelvű 1; — német-magyar-nyelvű 1 s így összesen két nyelvű 27=15·15%.

Magyar-német-román nyelvű 4, — magyar-tót-német nyelvű 14; — magyar-német-szerb nyelvű 2 s így hármas tannyelvű összesen 20=11·23%.

A 178 középiskolában volt 1174 rendes tanfolyam és 46 párhuzamos osztály, tehát összesen 1220 osztály volt életbe léptetve és pedig a közoktatási miniszter vezetése alatti 116 középiskolában 780 tanfolyam 821 osztálylyal, — a felekezetek autonom vezetése alatti 62 középiskolában 394 tanfolyam 399 osztálylyal, tehát összesen 5 párhuzamos osztálylyal, melyből 4 Debreczenre esik.

Gymnasiumba járt a tanulók összes számának 86·64%-a; — reál-iskolába pedig 13·36%.

Tandijat fizetett az egész tömeg 79·1%-a, 20·9% pedig tandijmentes volt.

Ösztöndíjas volt a gymnasiumokban 8%, — a reál-iskolákban pedig 2·4%.

Segélyeztetett a miniszterium vezetése alatt álló középiskolákban 20·1%, — a felekezetek autonom vezetése alatti intézetekben pedig 24·8% s így a felekezetek autonom vezetése alatt álló középiskolákban a tanulók segélyezése nagyobb mértékben történt.

A mi a tanulóknak a középiskolák egyes osztályaiban való megoszlását illeti, a közölt adatok arra mutatnak, hogy a gymnasiumokban épen úgy mint a reál-iskolákban a negyedik osztályról az ötödikre, vagyis az alsóbb fokozatu középiskoláról a felsőbbre átmenés erős csökkenéssel jár; másfelől pedig, hogy a gymnasiumokban az alsóbb osztályokból a felsőbb tanfolyamokra mindenik fokozaton nagyobb arányokban jutnak át a tanulók, mint a reál-iskoláknál, még pedig oly annyira, hogy a

reál-iskoláknál, kivéve az 1-ső osztályból a 2-ikba való fellépést, azok feltűnő arányokban különböznek.

Ugyancsak a közölt adatokból az is kitűnik, hogy az egyes osztályok, illetőleg tanfolyamokra átlagosan eső 12·5% tanulói tömeg-aránya közökt. miniszter vezetése alatt álló 90 gymnasiumban még a negyedik osztályban is tul van haladva s az arányok csak az 5-ik osztálytól a 8-ig esnek az átlag mögé s ez utóbbiban már 6·5%-kal maradnak az átlag alatt. Ugyanazon vezetés alatti 24 reál-iskolában a 12·5%-os átlagot csak a 3 alsó osztálybeliek mulják felül, míg a 4-ik osztálytól kezdve az arányok az átlag alatt vannak, a 8-ik osztályban már 5·23% kedvezőtlen arányt tüntet fel a tanulók száma.

A görög-keletiek gymnasiumaiban mig az első osztályra a tanulóknak 26·02% esik, a nyolczadikba már csak 6·08% jut.

Az ágostaiak gymnasiumaiban az első oszt. 22·55%-nyi aránya a nyolczadik osztályban még mindig 7·93%-kal áll szemben.

A helv. hitvallásuak gymnasiumaiban az átlag csak a 3 első osztályban éretik el, de a 8-ik osztály 9·56%-nyi arányu tanulóival szemben az 1-ső osztály csak 18·93%-ot mutat. — A helvét hitvallásuak középiskoláiban tehát aránylag a legtöbb tanuló éri el a 8-ik osztályt, — t. i. 100 közül 76·48; a legkevesebb a miniszterium vezetése alatti gymnasiumokban t. i. 100 közül 41·84. E kettő közt váltakozó állást foglalnak el az unitarius középiskolák tanulói, a mennyiben 100 közül a 8-ik osztályba jut 67·92 — aztán az ág. hitvallásuaké, hol 100 tanuló közül 65·44 és a görög-keletieké, hol 100 tanuló közül 48·64 érte el a gymnasium nyolczadik osztályát.

Érdekes még tudni, hogy az 188³/₄-ben tanévet végzett 37,520 tanuló közül a magyar nyelvet beszélte 35,714 s így összesen 95·1%. A magyar nyelvet nem tudta 1809 vagyis 4·9%. Tehát mivel magyar anyanyelvű az egész tanulósnak csak 70·5% volt, a többi pedig idegen ajku, látni való, hogy az idegen ajkuak közül is beszélt magyarul 83·6% s csak az idegen ajkuak 16·4%-a nem birta a magyar nyelvet.

Könyvismertetés.

Die Erde als Weltkörper, ihre Atmosphaere und Hydrosphaere, von Dr. Julius Hann, Prag, F. Tempsky; Leipzig, G. Freitag. 1884.

Gymnasiumi tantervünk a VIII. oszt. részére kiszabja a kosmographia elemeinek (a légköri tünemények és csillagászati földrajznak) tanulását. Azonban irodalmunkban olyan tankönyv, mely a középiskola legfelsőbb osztályaiban a földrajzi és physikai ismeretek kiegészítésére és betetőzésére szolgálna, és magasabb szempontból, a matematika és physika segítségével ismertetné földünket és annak szerepét a világűrben, tudunkkal, czélszerű legalább nem igen van. Mint hézagpótló munkát, nem tartjuk azért feleslegesnek figyelmeztetni az illető tanár urakat a fenti czimű, legujabban megjelent könyvre. A „Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik“ 1884. évi 10—11-ik száma a következőkben ismerteti.

A középiskolának a maga földrajzi tanfolyamát valami általános földrajzzal kell befejeznie, és erre nézve — minden időrabló diktálást mellőzve — a tanuló kezébe olyan vezérfonalat kell adnia, mely ne a legtöbb földrajzi kézikönyv szerint az addig tanult földrajzi ismereteknek egy pár fejezet-

ben való felületes összefoglalása legyen, hanem olyan, mely a természettudományok és mennyiségtanban már előrehaladt tanuló előtt a föld ismertetését elkülönítve, mint önálló égi testet, összefüggőleg és tudományos alakban, tehát a gymnasium szellemének leginkább megfelelőleg, tárja fel.

Ezen szempontból indult ki a három szerző, Hann, Hochstetter és Pokorny, midőn általános földismertetésüket kiadták. Áll pedig ez 3 részből: matematika-phisikai földrajzból, geológiából és biológiából, s hogy mindegyik megfelel a tudomány követelményeinek, arról már a szerzők neve is kezeskedik; azonban terjedelménél fogva inkább a tanár, mint a tanuló kezébe való. A szerzők felvették művökbe a legújabb földrajzi kutatások eredményét, mint pl. a delejességi viharok és az éjszaki fény teoriáját Nordenskjöld szerint, valamint ez utóbbinak időszakosságát Tromholt után; a nap belépésének idejét a csillagászati évszakokba; a csillagnap meghosszabbodásának okait; az astronomiai és földi sugártörést; a tömegvonzás egy új bebizonyítását nagy hegyek által; a föld sűrűségének egy új meghatározását; a delejtü napi mozgásának okait; az eddig vitatott egyforma középhőmérsékletét a két hemiszférának; helyesített beosztását a szélövnök; a tenger mélységének méréseit és fenekének eddig kétségbevonat meredek eséseit; a Golf-áramlatok sebességeit stb. Főelőnyét a műnek azonban kartographiai kiállítása teszi, így pl. található benne térkép a hypsothermákról és isothermák helyváltoztatásáról; a hőmérséklet sülyedése a tengerparttól való távolsággal; a szelek és légnyomás eloszlása és ennek befolyása Európa hőmérsékletére; 5 csinos tábla a tengervíz sótartalmáról, a függélyes hőeloszlás az atlanti, csendes-oczeán és beltengerekben stb. Végre nem csekély előnyére szolgálhat e kitérő műnek a tudomány eredménye és a mindennapi élet tapasztalata közti különbség feltüntetése.

Geschichte der Physik von Aristoteles bis auf die neueste Zeit, von August Heller, Professor in Budapest. Stuttgart. 2 kötet, 1882 és 1884.

Ára 27 mark.

Mindig rosszul esett, mikor rá gondoltam a magyar physikai irodalom állapotára. Egy pár középiskolai tankönyvön túl, alig van valamink, a mit e tekintetben számba lehetne venni. Ha valaki nálunk physikát akar tanulni, kénytelen idegen nyelvű munkákhoz folyamodni. Mert jó lélekkel lehet állítani, hogy ugyszólva egyetlen egy magyar munka sincsen — eltekintve a magyar tudományos akadémia által kiadott egy pár értekezéstől, s a természettudományi társulat csekély száma — inkább népszerű irányu — kiadványaitól, a mit a középiskolát jól végzett fiatal ember, vagy éppen tanárjelölt, saját önképzése szempontjából célszerűen használhatja.

Emlékszem egy kísérletre, midőn egy pár buzgó fiatal physikus a Müller-féle, legújabb Pfaundler által átdolgozott természettan magyar fordítására keresett kiadót. Nem talált. Talán nem is kellett, mondhatnák többen. A ki a természettant mélyebben akarja tanulmányozni, az már, ha tiszta magyar is, úgy is tud németül, — mi szükség volna nagyobb szabásu magyar physikai munkákra?

Valószínűleg így okoskodhattak a kiadók a kéz alatti munka szerzőjével szemben is. Egy nagy terjedelmű, a forrás-

kutatásig vissza menő physika történet magyarul! mi szükség volna arra, mikor az újabb időből ilyen a német irodalomban sincsen?

Mert a jelen munka alapvető része, mélyből az egész kinötte magát, magyarul készült, magyar tantervű irta. Mint szerző maga is említi az 1-ső kötethez írott előszavában; de különben is elég széles körben ismeretes dolog, szerző 1881-ben a Bugát féle pályadíjra pályázott egy physika-történeti dolgozattal, mely az Aristotelestől Newtonig terjedő időszakot ölelte fel. A pályadíjat el is nyerte, — bár igaz, hogy mellette egy másik ilyenmü munka is jutalmaztatott főleg népszerű irányu miatt. Szerzőnk, pályamunkáját kibővítve, részletesen kidolgozva, kiadót keresett volna szép Magyarországon számára. Nem talált. Maga a természet-tudományi-társulat — mely pedig a művet pályadíjjal megkoszoruzta — nem mert vállalkozni a kiadásra mert a munkát saját céljaihoz képest nem találta eléggé népszerűnek. Így volt kényszerítve a szerző, Stuttgartban, német kiadót keresni munkája számára.

A német kiadó, olvasva a természettudományi társulat bírálatát, örömmel vállalkozott a még a nagy német irodalomban is hézagpótló munka kiadására.

Tudunkkal nevezetesen a Poggendorff-féle physika-történet, az ő egyetemi előadásai után 1879-ben jelent meg. A munka a mellett, hogy elég rövid, összesen alig 900 lap, kis nyolczadréten, míg szerzőnk művének első kötete nagy nyolczadréten s az előbb említett munkáénál jóval sűrűbb nyomással az Aristotelestől az újabb időkig terjedő időszakot; több mint 400, a második kötet pedig a Galileitől e század első felének végéig terjedő időt mintegy 740 lapon tárgyalja nagy egyszerűséggel, ügyes kiválasztással és nagy szakértelemmel; más részről az eredeti források fel nem, — vagy nem kellő felhasználásának nyoma Poggendorffon nem egyszer meglátszik, — míg szerzőnk, kivált a fontosabb kérdéseknél nem tartotta s ha jó munkát akart végezni, nem is tarthatta elégnek, a különféle nyelven megjelent számos monographia áttanulmányozását, hanem szükségesnek vélte az eredeti — esetleg görög stb. — forrásokhoz visszatérést s azok felhasználását.

Épen ezen mély szakértelemmel párosult lelkiismereteségnek köszönhető aztán a mű fölül megjelent német bírálatok kedvező volta. Szerzőnk, ugyan műve most megjelent második kötetének előszavában szerényen csak annyit említ, hogy ő a munkájának első kötetéről megjelent bírálatokkal általában meglehet elégedve.

Mi azonban, alkalmunk levén az első kötetről a legelőkelőbb német folyóiratokban megjelent bírálatokat és ismertéseket mind keresztül nézni, tudjuk, hogy a legkiválóbb német physikusok csaknem teljesen egyhangulag egész elismeréssel nyilatkoztak szerző munkája fölül. Mi annál fogva nem is tartjuk magunkat illetékeseknek az említett műnek kritikai méltatására. Teljesen megnyugszunk a kiváló német szakférfiak ítéletében. Csak annyit vagyunk bátrak megjegyezni, hogy véleményünk szerint a munka 2-ik, az újkor tárgyaló része talán még sikerültebb, mint az első kötet volt. — Ép azért vagyunk kénytelenek ismételve is kifejezést adni sajnálatunknak a miatt, hogy a munka nem mint a magyar természettudományi irodalom kiegészítő része jelenhetett meg, hanem kénytelen volt szerzője egy úgy is gazdag idegen irodalmat gyarapítani nagyszabásu művével.

A mű első kötete különben — mint már érintve volt az

Aristotelestől az újabb korig terjedő időszakot tárgyalja 3 főfejezetben. — Az első időszak terjed a tudományos gondolkodás kezdetétől fogva Alexandria lerombolásáig 642 Kr. u. — A második időszak terjed Alexandria lerombolásától a Kopernikus-féle világrendszer megállapításáig. A harmadik Kopernikustól a Dinamika felfedezéséig.

A második kötet szintén 3 főfejezetet foglal magában. Az első szól a 17-ik századról, Galileitől Newtonig (1642-től 1727-ig.)

A második az u. n. legújabb időszakból, a 18-ik századról, Newton halálától a Galvanismus felfedezéséig (1727-től 1790-ig.)

A harmadik hasonlólag a legújabb időszakból, a 19-ik századról. — a Galvanismus felfedezésétől az Energia fenmaradása elvének megállapításáig (1790—1843-ig)

„A harmadik időszakkal — mondja szerzőnk — a physika új stadiumba lép. Eddig az emberi szellem meglegedett azzal, hogy a természet erőit a meglévő természeti tüneményeken tanulmányozza és ha ezen erőket a legkülönfélébb módon működtette is eszközein és gépein, hogy azok örök törvényeit fűrkészze, esetleg saját hasznára fordítsa, azok lényegökben mégis ugyanazon folyamatok voltak, melyeket a természet saját működésében szemünk elé tár. Ez időtől fogva azonban kezd az emberi szellem, mint bizonyos phisikai phantasiával és combináló tehetséggel megáldott művész, a természet működésébe önállóan belevágni, a mennyiben oly tüneményeket hoz létre, melyek a természetben rá nézve csak mintegy szunnyadó állapotban vannak, s melyeket ő indít működésre. Távírónk, telephonunk, dinamikus gépeink példa nélkül állanak; sohasem keltett hangot ezelőtt a fény a galvanfolyam behatása alatt. Ugyanez nem állítható természet erőinek előbbi alkalmazásairól: a gőz feszereje gépeinkben csak úgy működik, mint ott, hol a szabad természetben vulkanikus tömegeket hajt égnek, vagy a föld rétegeit keresztül szakgatja; az optikai készülékek az emberi szem utánezatai, melynek optikai része tökéletes camera obscura. — Épen így áll a dolog a szerves chemiával, mely szintén képes oly vegyületeket előállítani, melyek a természetben nincsenek meg. Már magában véve világos, hogy az örök törvényeknél fogva, melyeknek az anyag alá van vetve, egész sora a tüneményeknek kell, hogy előálljon, melyek azonban valamennyi, ama törvényeknél fogva lehetséges tüneményeknek csak végtelen kis részét teszik. Tudásunk ezen új alakulásánál fogva a tevékenységnek két iránya állt elő: 1) behatódó tanulmányozása a természetben tényleg már meglévő tüneményeknek és 2) előállításuk olyanoknak, melyek a természetben nincsenek meg. Már az elseje e két feladatnak végére mehetetlen, a második pedig, a physikai phantasiának határtalan szabad tért hagyva, épen végtelen.“

Általában az egész — szerény véleményünk szerint — igen sikerült munkával szemben nem tehetünk mást, mint hogy a legmelegebben ajánljuk az iskolai szakkönyvtárak számára s physikával foglalkozó tanár társaink figyelmébe. **K. S.**

Különfélék.

Mint a „B. H.“-ból olvassuk, Selmeczbányán mozgalom indult meg s küldöttség is járt a vallás- és közoktatási miniszteriunnál, az ottani kegyesrendi gymnasium 8 osztályúvá kiegészítése céljából. — Tudósító szerint az említett gymnasium jelenlegi állapota csakugyan tarthatatlan. A hat

osztályu gymnasiumnak csak négy rendes tanára van, ezek egyike maga az igazgató. A többi 6 ideiglenes helyettes tanár, 70 frt havi díjjal, de csak 10 hónapra, a vakáció 2 hónapjára nem kapnak semmit. Természetes, hogy ily körülmények között az iskola feladatának nem felelhet meg. — Ugyanazért véleményünk szerint is igazsága van a tudósítónak, midőn azt mondja, hogy előbb való dolog volna ezeken a meglévő mizériákon s a tanárok helyzetén segíteni, mint sem, minden égető szükség nélkül, az evang. főgymnasium mellett még egy másik sinlődő főgymnasium létrehozásán fáradozni.

A szatmári ref. 6 osztályu gymnasium 8 osztályúvá kiegészítése érdekében is erősen megindult a mozgalom, sőt e tárgyban az egyház érdemekben megöszült lelkésze 1884. november 23-án az egyh. közgyűlésen egy nagyobb szabásu emlékbeszédet is tartott; — melyben rámutatva az iskola fényes multjára, áldozatkésztségre buzdítja lelkes szavakban a híveket.

Mindig őszintén örülünk neki, ha prot. feleink közt a z egyház és iskola irányában a régebben oly nehéz körülmények közt annyiszor és oly hathatósan nyilatkozott érdeklődést és munkás szeretet megújodni látjuk. E szempontból csak örülnünk kell a Szatmári mozgalomnak és meleg érdeklődésnek is. De engedtesék meg mégis felvetnünk azt a kérdést, hogy mielőtt a gymnasium 2 felső osztálya létesítéséhez fognának, nem volna talán célszerűbb a jelenlegi 6 osztályu gymnasiumot, annak tanárait hozni olyan helyzetbe, hogy bátran versenyezhesse a Szatmári jó hírű rom. kath. gymnasiummal. Mert bizony míg a prot. intézetek tanári fizetései az állami tanárok fizetésén alul maradnak, míg ez intézetek egész berendezése jobb nem lesz mint az állami vezetés alatti intézetek nagy többségéé, addig azt a vezető szerepet, melyet régebben vittek iskoláink, a hazai tanügy terén vissza nem nyerik.

Középiszkolák költségvetése az 188^{1/2}. isk. évre. Az állami gymnasiumok összes költségei 178,000 frtra rúgnak, 9273 frttal többre, mint tavaly. A többletet a budapesti VII. ker. áll. főgymnasium fokozatos kiegészítése, a kaposvári főgymnasium 7-ik osztályának felállítására és a losonci főgymnasium 2 párhuzamos osztályának ellátása okozta.

Az állami reáliskolák költsége 459,363 frt, tehát 7837 frttal több, mint tavaly. Ezt az emelkedést a székesfehérvári főreáliskola kiegészítése, a vágújhelyi reáliskola segélyezése stb. okozta.

A felekezeti középiszkolák segélyezésére 20,000 frtot irányoznak elő. (Az előbbi évben 15,000 frt volt.) A mult évben csak 2 felek. középiszkola segélyeztetett, a rozsnyói ág. hitv. főgymnasium évi 7000 frttal s a rimaszombati egyesült prot. (6 oszt.) gymnasium 5000 frttal. Az azóta létrejött vagy nem sokára létrejövendő szerződések értelmében még a következő felek. középiszkolák segélyezése van kilátásban:

A rozsnyói ág. hitv. főgymnasium	7000 frttal
A rimaszombati egy. prot. gymnasium	6150 „
A m.-szigeti ref. főgymnasium	8000 „
Az eperjesi ág. hitv. főgymnasium	8700 „
A jászberényi városi r. kath. főgymn.	3500 „
A szegedi „ „ „ „	3000 „
összesen	36.350 frttal

Továbbá tárgyalások folynak még a selmeczbányai és békés-csabai ág. hitv. főgymnasiummal is. Az indoklás szerint

a m.-szigeti és eperjesi főgymnasium nem csak általános kulturái, hanem fontos nemzetiségi és állami misziót is teljesít. Jászberényben a miniszter az igazgató s egyik tanár kinevezési jogát kapta. A szegedi kegyesrendi főgymnasiumnak új épület felállítására adja az állam a segílyt.

A tanulók létszáma a vallás- és közokt. m. kir. miniszter közvetlen vezetése alatt álló középiskolákban az 1884/5. isk. évben.

1. Budapest fővárosi tankerület	4025	(növ. 250)
2. Budapest vidéki	2694	(növ. 29)
3. Besztercebányai	1878	(ap. 134)
4. Debreczeni	582	(növ. 60)
5. Győri	2360	(növ. 40)
6. Kassai	2739	(ap. 10)
7. Nagyváradi	2503	(növ. 15)
8. Nagyszombati	1022	(ap. 1)
9. Pécsi	2306	(növ. 29)
10. Pozsonyi	2771	(ap. 11)
11. Szegedi	2609	(ap. 12)
12. Kolozsvári	1488	(növ. 78)
13. Fiumei állami főgymnasium	152	(ap. 4)
összesen		27.129 (növ. 329)

A vallás- és közokt. ministerium III. és IV. szakosztályának új szervezése szerint a III. szakosztályba, melynek élén Berzeviczy Albert, az új min. tanácsos áll, tartoznak az egyetemek, a műegyetem, a jogakadémiák, a közokt. tanács, a középisk. tanárképző (a gyakorló iskolával együtt), a magy. tud. akadémia, a bécsi Theresianum, a miniszteri költségvetés s az országgyűlés előterjesztendő miniszteri jelentés a közoktatás állapotáról. A IV. szakosztály élén Klamarik János min. osztálytanácsos áll, s ide tartoznak a gymnasiumok, reáliskolák, az összes autonom felek. középiskolák, a tankönyvek engedélyezése, a középiskolai ösztöndíjak és a főigazgatóságok ügyei.

Nánáson az ottani ref. egyháztanács az eddig fennálló 6 osztályu gymnasiumát 4 osztályura szállítja le, hogy eleget tehessen az országos középiskolai törvény kívánalmainak. A város közönsége, hogy polgáriskolával kapcsoltsák össze a gymnasium, évenként 2500 frtot szándékszik adni az iskola költségeinek fedezésére.

A m.-szigeti népiskolai állapotokat jellemző történet járja be a napi lapokat. Ugyanis a város képviselő gyűlése a helyben lakó tanfelügyelőnek a város tulajdonát képező ipariskola felügyeletéről és adminisztrációjáról beadott kicsinylő átiratát megbotránkozással utasítja vissza, és indoklásában még hozzáteszi, hogy míg e nagy megyében a népiskolai törvény legnagyobb részben csak írott malaszt, mert több száz iskolában még nem hangzik az állam nyelve, és míg itt helyben, a tanfelügyelő székhelyén is gomba módra nőnek a zsidó zugiskolák, addig a tanfelügyelő, mint a törvény végrehajtását ellenőrző közeg, kicsinyes, személyes indoku torzsalkodással tölti drága idejét. és ezekből akarja szedni babérait.

Megjelent a vallás és közoktatási m. kir. miniszternek az országos tanítói nyugdíj és gyámalap 1883. évi állapotáról szóló jelentése. E jelentés szerint 1883-ban Magyarország népoktatási tanintézeteiben 22,298 tanító működött. Az országban létező 346 óvodában pedig 514 óvó szolgált. A két tényező összesége tenne e szerint 22,812 tanítót és kisdédóvót.

E létszám minden egyes tagja azonban nem szerepel egyúttal mint nyugdíjintézeti tag is, miután a 3477 nem okleveles tanító, továbbá a 208 szintén nem okleveles kisdédóvó,

így tehát együttvéve 3,685 ilyen minőségű tanító s óvó a törvény kedvezményét nem élvezheti.

De nem tagjai az intézetnek a lelkésztanítók, továbbá a szerzetes rendiek s végre azok sem, kik túlkorúság miatt nem léphettek be a nyugdíjintézetbe.

Ezek létszáma, mindent összevéve megközelíti az ötezeret, mely szám a fölvett tagok mennyiségénél mindenesetre figyelembe veendő.

1883-ban az orsz. tanítói nyugdíj- és gyámalapintézet zárszámadásának adatai szerint az intézetnek tagja volt összesen 12,583 tanító és óvó.

Tekintetbe véve most már az intézeti tagságra nem kötelezhetőek mennyiségét, t. i. mintegy 21.83%-ot, kiderül, hogy 1883-ban mintegy 5,229, vagyis a szolgálatban álló tanítóknak s óvóknak 22.87%-a részben túlkorúság miatt nem volt tagja az intézetnek, részben psdig nem jelentetett be annak tagjául.

1882-ben összesen 12,474 tanító és óvó volt tagja az intézetnek.

E szerint a lefolyt év alatt az intézeti tagok száma 109-czel növekedett.

A nyugdíj intézeti tag gyanánt kimutatott 12,583 tanító és óvó közül csak az 1875 XXXII. törvényezikben kijelölt minimalis és maximalis nyugdíjt biztosította magának a belépéskor összesen 12,262 tanító és óvó.

A törvényben meghatározott minimalis — maximalis nyugdíjtételeken fölül nyugdíjtöbbletet biztosított az intézetnél további 321 tanító és óvó.

1882-ben rendes mennyiségű nyugdíjra jogosult volt 12,146, tulbiztosító volt ezenkívül 328.

E szerint a lefolyt év a rendes nyugdíjra jogosultaknál 116-tal kedvezőbbben záródott be, ellenben a tulbiztosítók száma 7-tel apadt.

A tulbiztosítók közül :	1883-ban	1882-ben
100—100 forinttal magasabb többlet biztosított	268	279
200—200 " " " "	22	18
300—300 " " " "	7	5
400—400 " " " "	24	26
Együtt		321 328

Áttérve az intézetnek most már jótéteményeiben részesülő tagjaira, megemlíthetni, hogy :

1883-ban
156 tanító tagja rendes nyugdíjt huzott
546 özvegy rendes segílyt élvezett
1,027 árva (317 elhunyt tag után) gyámpénzt kapott
11 tag nyugdíjpótló segílyben részesült
16 tag pedig végkielégítést nyert

E szerint 1883-ban összesen 1756 tagja volt az intézetnek olyan, ki annak törvényes jótéteményeit élvezte.

1882-óta ezek száma 413-emelkedett.
A kifizetett illetmények összege 91,989 frt és 87 krra rugott.

b) Az országos tanítói nyugdíj- és gyámalapintézet vagyoni állapotáról.

Az 1883-iki polgári év végével a zárszámadás főkimutatása szerint az országos tanítói nyugdíj- és gyámalapintézet minden levonás nélküli cselekvő vagyona 4.046,159 forint, és kitenczvenkét kjaezzárból állott.

De minthogy ezen cselekvő vagyont terhelő követelés fejében a 4.046,159.92 forintból 47,192.27 forintot, ki kellett fizetnie, az intézet az 1883-ik év végével összesen csak

3.998,667. forint, s hatvanöt krajczárnyi tiszta vagyon fölött rendelkezett.

Az 1882-iki zárszámadás vagyoni mérlege a szóban forgó év végével vagyon gyanánt 3.452,216.⁰⁹ forintot, azaz: három millió, négyszáz ötven kétezer, kétszáz tizenhat forintot és kilencz krajczárt mutatott minek folytán kiderül hogy:

1883-ban az országos tanítói nyugdíj- és gyámalapintézet vagyona összesen 546,751 forint 56 krral, növekedett. A vagyon növekedése átlag véve: minden 1000 forintnál 158.⁴ forint.

1883-ban az országos tanító nyugdíj- és gyámalapintézet befolyt s gyümölcsöző vagyona, tiszta kamatjövedelem czimen 165,118.⁷⁰ forintot vett be, s így a vagyon 5.³ százalékot jövedelmezett.

A zárszámadásban kimutatott 3.104,161.⁹⁹ frt után befolyt, 165,118.⁷⁰ forintnyi tiszta kamatjövedelemmel szemben a következő kiadások terheltek az intézetet

1883-ban, ugyanis:

a) kezelési s vegyes költségek czimén	18,616·09. ⁵	forint
b) 156 tanítónak nyugdíja gyanánt	15,295·66. ⁵	"
c) 11 " nyugdíj pótléka czimén	741·67	"
d) 546 özvegynek segélypénze gyanánt	48,282·72. ⁵	"
e) 1027 árvának (397 szülő után) gyámpn.	27,023·91	"
f) 16 végkielégítés czimén	2,451·00	"

vagyis: összesen 112,411·06.⁵ forint.

Kiadatott pedig a tiszta kamatjövedelemnek 68.⁸%-a.

Záradékol megemlítették, hogy az országos tanítói nyugdíj- és gyámalapintézet tagjai közül az iskola fentartókra 17,508 tanítói és óvói állomás után 12 forintjával, összesen 209,942 forint, 12,583 tanítóra 2, 3, — illetve 8%-os illeték gyanánt 67,485.⁵⁰ forint, más 321 tanítóra tulbiztosítási 10%-lék fejében 4,267.⁴⁹ forint rovatott ki az 1883-ik évben. Továbbá az iskolafentartókra a tanítók nyugdíjazása, illetve elhalálozása alkalmával fizetendő egyszersmindenkori díj czimén 2,630 forint, a nyugdíjazott tanítókra 2% czimen 170, a belépő tanítókra egyszersmindenkori díj czimen 3015 forint, s a tulbiztosítókra 25%, czimen 375 forint, vagyis összesen 287,884.⁹⁹ forint vettetett ki.

(Beküldetett.) **Adakozásra hívó szózat.** Emlékezet világát égetem . . .

A székely-udvarhelyi reformált kollegium nevelőintézeti élete az erdélyi reformatio első évtizedeiből veszi kezdetét. Századok jöttek, századok mentek és intézetünk áll, még pedig erős reménységgel.

Iskolánk, valamint születését azonképen egész életét is a nemes lelkek érdeklődésének köszönte, köszöni.

Az érdeklődést ébreszteni, fentartani, sőt biztosítani, nem csak becsülettel végzett munkája által igyekezett intézetünk mindig, hanem jöltevőink emlékezetére koronként hála-, örömmünnepeket is ült.

Igy jött szokásba századunk első felében, 1838-on kezdve, a Kis-émlékünnep, iskolánk egykori nagy nevű tanára Kis Gergely és méltó fia Kis József emlékezetére.

Ilyen hála-, ilyen öröm-ünnepre készül kollégiumunk a jövő 1885-dik év áldozó-csütörtökére is.

S mivel korunk a hazai protestans iskolák ujraszervezésének ötven év óta annyiszor megpróbált munkáját bilincsei-

ből végre-valahára felszabadította, bővséges okunk és kedvező alkalmunk van jöltevőink emlékezetét föleleveníteni.

Jöltevőkben, Istennek hála! soha sem volt és ma sincsen fogyatkozásunk.

Ezek közzé számítja Elöljáróságunk azon négy tanárát is, kik az 1848-ik évvel akkor főiskolai rangban állott intézetünk nevezetes korszakát zárták be. Nekik jutott a szerencsétlenség, hogy megérjék főiskolánk porba omlását és hullatták a romokból építkezők keserves könnyeit.

Ma már három közülök a sir ölében pihen, egykor legifjabb társuk pedig az élet küzdelmeiben kifáradtan tisztos nyugalomba vonulva, csakis multjának emlékeiben él.

Intézetünk ezen jöltevői: Szilveszter Dénes, Magyarósi Szőke József, Szabó György és Kis Ferencz egykor rendes tanárok.

Jéltevőink voltak, mert az első alkotó szelleme volt iskolánk tanári özvegy-árvai gyámintézetének.

A második mint egy tizezer forintra ment hagyatékával iskolánk tanuló ifjuságát birtokába juttatta egy holdakra terjedő szép kertnek, éppen a N.-Küküllő partján a város szélén; alapját vetette meg a kebli tanári nyugdíj-intézetnek s hagyott egy tanári lak-telket.

A harmadik meghonosítója volt iskolánkban az újabb-kori nevelés-tanítási módszernek; hatalmas öre, gyarapítója tudott lenni az iskola vagyonának; mindenk fölött pedig — az ötvenes években, a nemzetölő kényuri hatalom mennyköveinek eszélyes villámhárítója volt.

És a negyedik közel negyven évig viselvén köztanítói és rendes tanári minőségben a nyilvános nevelői tisztet, egész ország területére szétoszlott tanítványainak hálás emlékezetében él, mint jószágos atya.

Ezen jöltevőink olajfestményü arczképét akarná Elöljáróságunk intézetünk jöltevőinek képtárába elhelyezni.

E célra bocsátjuk ki adakozási ivateket, azon reményben, hogy lesznek, a kik törekvésünkben támogatni fognak, hiszen él még azon nemzedék, mely a tudomány és erkölcs ezen apostolainak szavait halgatta, és tetteit szemlélte.

Annyival nagyobb pedig bizalmunk, mert több érdeklődő nemes lélek ugyan e célra irányuló áldozatáról már is van tudomása Elöljáróságunknak.

Adakozási ivateknek az 1885-ödik év márczius hó első napjára Bod Károly kollegiumi igazgatótanárhoz leendő visszaküldését tisztelettel kérjük.

Kelt a székely-udvarhelyi evang. reform. kollegium Elöljáróságának 1884. november hó 29-én tartott üléséből.

Székely-Udvarhelyt, 1884. december hó 15-én. — Sebesi Ákos, agondnok. Solymossi Endre, jegyző.

Tartalom: A ref. egyetemes konvent felirata. Id. B. Vay Miklós, Kún Bertalan. — Egy pár szó a debreczeni ref. főgymnasiumról. Békési Gyula. — A vallásos érzület hanyatlásának okai. — Egy kétes hely Horatius Epistoláiban. Révész Kálmán. — Tárca: Az ókori matematika történetéből. Illés Gyula. — A budapesti ev. ret. theologiai akadémia felhívása a többi theologiai akadémiák hallgatóihoz. — Középkoláink 188³/₄-ben. — Könyvismertetések. — Különfélék.

A szerkesztésért felelős: **B. Gy.**